

Bednárík János

A budakeszi tumultus

Egy 19. századi helyi konfliktus elemzése

„...midőn a falunak minden részéből több száz emberből álló csoport futott elő s a plébánus után rohant oly gyorsasággal, hogy a főszolgabírónak alig volt ideje közbe lépni, a plébánust a néptől elvágni s azt ekkép a nép első dübétől megmenteni. [...] a plébánus fülfogással, hajtépéssel, ököl ütésekkkel és láb rugdosásokkal illetetvén, háromszor löketett és esett a földre, mely ütlegekkel kék foltokat hagyván testén bátra, a kis ujjá is megsértetett. [...] A plébánus ütlegetői kijelentették, hogy] „többé dübökökkel nem bírnak s ha 10 évi biztatgatások daczára papjukat nem akarják ehinni, majd kiviszik magok. [...] mintegy 30–40 ember egy befogatlan üres kocsit húzott a plébánia mögé, amelyre az esperest föl akarták tenni.”¹

A fenti sorok Bacsák Imre budakeszi plébános tizenégy éves (1848–1862), feszültségektől terhes működésének csúcspontjáról tudósítanak. A bírósági perrel végződő konfliktusra az országos sajtó is felfigyelt, emléke a helyi hagyományban máig fennmaradt. Dolgozatom esettanulmány: egyetlen példa részletes elemzésével kíván hozzájárulni az alsópapság és a faluközösség viszonyának megértéséhez. A „kis lépték” kínálta előnyök közül talán a legfontosabb, hogy egymás mellett láthatjuk a helyi társadalom rendszerében rejlő súrlódási felületeket és az eseményeknek sokszor csak személyes ellentéteken, szerencsétlen együttállásokon vagy a véletlenül múló konkrét alakulását. A cél ennek a bonyolult motivációs és ok-okozati rendszernek a bemutatása és értelmezése.² A múlt falusi társadalmainak ilyen jellegű vizsgálatára egyedülállóan kedvező lehetőséget nyújtanak a konfliktushelyzetek.³ A normális rend felbomlásával egyrészt felszínre kerülnek, artikulálódnak olyan kulturális jellemzők, társadalmi

¹ Pest Megye Fenyítő Törvényszékének 1863. június 6-án kihirdetett 932/ftő/1863. sz. ítélete.

² Az „érhetővé tett komplexitás” az egyszerűsített „modell” helyett. (Geertz 2006. 47.)

³ Vö. például Eriksson – Rug-Richter 2003. Az alsópapság és a faluközösség viszonylatában pl. Beck 1988; Bünz 1988; Duhamelle 2003.

viszonyok is, amelyek egyébként rejtve maradnának. Másrészt, praktikus szempontból, ilyen esetekben nagy mennyiségű, koncentrált, ugyanakkor sokrétű forrásanyag keletkezik: a részletek feltárásához bőséges forrást szolgáltat az egyházi és világi levéltárakban őrzött panaszlevelek és folyamodványok sokasága. A budakeszi pap és a hívek kapcsolatának elemzése során feltárul előttünk egy 19. századi sváb falu életének több fontos szegmense: a források a népi vallásosságot, a nevelést, a helyi politikát, vagy a mozgalmas történelmi kor lokális vonatkozásait illetően is értékes adalékokat rejtenek.⁴

A helyszín: Budakeszi a 19. század derekán

Budakeszi a Budai-hegység délnyugati részén fekvő település. A Buda visszavívása idején elnéptelenedett falut a 17. század utolsó éveitől kezdve telepítették újra különböző dél-német és osztrák területekről származó telepésekkel.⁵ Történetünk idején Budakeszinek nagyjából 2700, túlnyomó részben német anyanyelvű, római katolikus vallású lakosa volt. A társadalmi ranglétra tetején a volt telkes jobbágyok álltak, közülük kerültek ki a bírók és az esküdtek, a nagy többséget alkotó zsellérség számára a napszám, illetve a Budakeszin számottevő szőlőgazdálkodás jelentette a megélhetést.⁶ A helyi igényeket kiszolgáló iparosok és mesteremberek még nem alkottak önálló társadalmi réteget, és a közeli Pest-Budához fűződő gazdasági és kulturális kapcsolatok sem voltak olyan meghatározóak, mint a század utolsó harmadától kezdve, ugyanakkor a zárt falusi társadalomban már ezekben az években mutatkoztak a polgárosodás első jelei.⁷ A település egy széles fő és két párhuzamos utcából állt, a templom az uradalmi kocsmaház és a községháza klasszikus faluközpontot alkottak.

⁴ A kutatás elsősorban a Székesfehérvári Püspöki Levéltár (SzfvPL) iratanyagára támaszkodik, de felhasználtam a Pest Megyei Levéltár (PML) idevágó dokumentumait és a Budakeszi plébánián fellelhető iratokat is. A polgári per anyaga sajnos a fent idézett elsőfokú ítélet másolatán (a továbbiakban: Ítélet) kívül elveszett.

⁵ A település történetével kapcsolatban lásd: Jautz 1939; Follath 1986; Herein 1986; Siklósi 2001a, 2001b.

⁶ A Budakeszit általában termőföldhiány jellemezte, ami birtokaprózódást, zselléresedést vont maga után. A telkesek száma mindössze 63, a zsellércsaládoké közel 500 volt a jobbágyfelszabadításkor. (Galgóczy 1876–1877. III. 78; PML V. 1016 Bb 1. doboz 1849/1850.)

⁷ Jautz 1939. 32.

Bacsák Imre: élet- és személyiségrajz

Bacsák Imre⁸ 1809. október 11-én született Pápán. Rövid ideig a veszprémi Piarista Gimnáziumban tanult, majd „bölcészeti tanulmányokat” folytatott Szombathelyen és Győrött. A teológiát a veszprémi, majd a székesfehérvári szemináriumban végezte, 1832. november 1-jén szentelték pappá. Ezután tíz évig káplánként működött különböző állomáshelyeken (1836–39-ig Budakeszin is). 1837-ben teológiai doktorátust szerzett a Pesti Egyetemen,⁹ 1845-től szentszéki ülnök volt. Három és fél évig káptalani káplán és hitszónok, majd „jeles egyházi beszédjeivel az Egyházi Kormány megelégedését elnyerve” a Székesfehérvári Líceumban a morális- és pasztorális teológia, a szóoklattan és a pedagógia professzorává nevezték ki (1845–48). Budakeszi plébánossága alatt (1859) kinevezték a budai alsó kerület esperesének és tanfelügyelőjének, a botrányos események után azonban papi karrierje is megbicsaklott. Az áhított kanonoki állás helyett 1862-ben pilisvörösvári plébános lett, és itt töltötte életének hátralévő majdnem 30 évét, amit mellőzéseként, száműzetésként élt meg. Tudományos munkásságának torzóban maradását is a vidéki elzártság számlájára írta.¹⁰ Jellemző a róla kialakult képre, hogy mikor Zsámbékon tudomást szereztek arról, hogy ő is a megürült plébánia várományosai között van (1867), az előljáróság tiltakozó levelet intézett a püspökhöz.¹¹ Némi kárpoztást jelenthetett a számára, hogy 1876-ban címzetes kanonokká nevezték ki, emellett politikai szerepet is vállalt.¹² Egyébként vörösvári idejéből nincs tudomásunk különösebb ellentétéről közte és a lakosok között.¹³ Végül – egy hosszú és mozgalmas élet végén – 1891. szeptember 23-án halt meg.

Önéletrajza szerint „beszéli a magyar, német, deák és franczia nyelveket”, a negyvenes évek elejétől rendszeresen publikált, számos cikket írt különböző egyházi és világi lapokba,¹⁴ és több dolgozata jelent meg önálló nyomatként.¹⁵ 1860-tól haláláig tagja volt a Szent István Társulatnak is. Legtöbbet egyház- és közjogi, politikai és nevelési kérdésekkel foglalkozott, de hozzászólt kora egyéb fontos eseményeihez, népszerű témáihoz is, a katolikus vallás szempontjából

⁸ A következőkben idézett életrajzi adatok a következő forrásokból származnak. 1. SzFvPL 4511 688/1848, ill. sz.n./1848. (a budakeszi plébániáért való folyamodvány és ajánlás); 2. SzFvPL 4724A sz.n./1849. (Bacsák Imre korai /1849. február 21./ önéletrajza); 3. Szinnyei 1891. 320; 4. Forintos 2011.

⁹ Bacsák 1937.

¹⁰ Bacsák 1873. III–IV.

¹¹ SzFvPL 4724A 1064/1867.

¹² Még országgyűlési követválasztáson is jelölte magát. Vö.: Bacsák 1873. 551–553. (Követjéltölti programom 1865.)

¹³ Bonomi Jenő egy története egyenesen kedélyes viszonyt sejtet (Bonomi 2009. 211.).

¹⁴ A teljesség igénye nélkül: *Magyar Sion*; *Magyar Egyházi Beszédok Gyűjteménye*; *Religió és Nevelés*; *Religió*; *Tanodai Lapok*; *Pesti Hírnök*; *Idők Tanúja*; *Magyar Állam*.

¹⁵ Például: Bacsák 1855, 1874. Írásából gyűjteményes kötetet is szerkesztett: Bacsák 1873.

értékelve azokat.¹⁶ Írásaiban gyakran boncolgatott olyan kérdéseket, amelyek a faluval való konfliktusaiban is kulcsszerepet játszottak. Hozzá kell tennünk ehhez azt is, hogy ambiciózus, fölényes értelmiségi attitűdje autoriter, ellentmondást nem tűrő személyiséggel párosult, ami nagyban hozzájárult az ellentétek kiéleződéséhez. Egyrészt megosztotta a híveket a szószeiken, az iskolai nevelés vagy a plébániai adminisztráció során tanúsított magatartásával: viselkedését vádlói rendre szigorúnak, durvának, nyugtalanak, összeférhetetlennek minősítik. Másrészt szembeötlő az a különbség, amely a pap és falusi ellenségeinek érvelési módjában, problémákhoz való hozzáállásban mutatkozik. A közösség iratlan szabályaival, szokásaival és igényeivel szemben Bacsák jogi és teológiai érvekkel operál, illetve státusából és képzettségéből származó tekintélyére hivatkozva követel magának a szokásosnál nagyobb beleszólási jogot a helyi társadalom irányításába. A falubeliek és Bacsák Imre közötti vitákat legtöbbször kölcsönös értetlenségből fakadó felháborodottság jellemzi.¹⁷

A kor és a korszellem

Bacsák budakeszi ideje mozgalmas évekre esett. 1849 januárjában a császári csapatok szállták meg a települést, májusban pedig itt volt a Budát ostromló Nagysándor-hadtest főhadiszállása. A lakosság kénytelen volt mindkét hadsereget kiszolgálni, a budakesziek azonban – mint a Buda környéki sváb falvak lakossága és a szórványnemetség általában – szolidárisak voltak a magyar forradalommal és szabadságharccal.¹⁸ A helyi ellenállásról, a nemzetőrnek, honvédnek állt budakesziek hősiességéről számos történet fennmaradt.¹⁹ A megtorlás és az abszolutizmus évei alatt bekvártélyozott katonaság, a karhatalom zaklatásai csak erősíthették a német lakosság magyarok iránti szimpátiáját.²⁰ Mindazonáltal nem beszélhetünk egységes attitűdről, a források alapján szembetűnő a személyes tapasztalatok, döntések sokfélesége. A plébános helyzete különösen kényesnek és veszélyesnek tűnik ezekben az időkben, egységes egyházi álláspont híján saját egyéni stratégia szerint volt kénytelen a két oldal között lavírozni.²¹

¹⁶ Néhány cím a kötetből: A majom elmélet alapja (1862) 19–32; Napóleon herceg beszéde a római ügyben (1862) 75–96; Mit várhat Magyarország a párisi congressustól? (1863) 524–529.

¹⁷ A falusi lelkipásztor „kivülállóságára” mint konfliktuspotenciálra már többen felhívták a figyelmet: Köhler-Hezinger 1978. 56–57; Goodale 1999.

¹⁸ Szabad 1979. 483. 1848-ban Budakeszi is megszervezte a maga nemzetőrségét. Vö. Galgóczy 1876–1877. III. 226–227.

¹⁹ Bonomi 1943; Bechtold é.n. 123–124. E sorok írójának még 2008-ban is sikerült családi emlékezet által megőrzött ’48-as történetet gyűjtenie.

²⁰ Itt csak utalunk arra, hogy a magyarországi svábok „kettős identitásának” egyik forrásvidékét éppen ezeknél az élményeknél kereshetjük (vö. Bindorffer 2005. 63).

²¹ A falusi alsópapság „szándéka ellenére exponált politikai helyzetben” volt, hiszen a proklamációk, utasítások a szószekekről juthattak el a legbiztosabban a tömegekhez. A kivégzett és meg-

Fel kell tennünk tehát a kérdést, hogy milyen szerepet játszott a falu és papja közti konfliktusban a forradalomhoz való viszonyulás, tágabb értelemben a politika. Bacsák Imréről írásai alapján elmondhatjuk, hogy egyáltalán nem lelkesedett a forradalmi gondolatokért,²² és a gyakorlatban sem volt a kossuthi politika híve. A források, de a szájhagyomány alapján is egy, az eseményeket az „egyház és a törvényes rend” szempontjából értékelő, mérsékelt, ugyanakkor hívei mellett kiálló és kitartó lelkipásztor képe bontakozik ki előttünk.²³ 1849-ben azt írják róla, hogy „tanításával, vigasztalásával és alázatával” a felsőbbség iránti „szerencsés viselkedési szabályokat megismerteti velünk”, és Isten után neki köszönhető, hogy „akkor amikor oly sok község szerencsétlen zavargásba jutott, mi mindaddig szerencsésen megmaradtunk.”²⁴ Azt is tudjuk Bacsákról, hogy nemcsak a forradalomról, de később a Bach-rendszer centralizáló törekvéseiről és egyházellenes politikájáról is igen rossz véleménnyel volt.²⁵ Ellenségei vádolják ugyan hol az egyik, hol a másik oldal melletti elköteleződéssel, állításaik azonban az általánosságok szintjén mozognak, illetve semmivel nincsenek alátámasztva. A kölcsönös vádaskodás során a politikai hovatarтоzás („magyar érzelmű” vs. „schwarzgelb”) inkább hatásos(nak vélt) ütőkártya, mint valódi sérelmek forrása. A források tükrében megdől tehát az az egyszerűnek tűnő magyarázat, amely a konfliktus kulcsát abban látja, hogy a pap a forradalom elnyomóival szimpatizált és az abszolutista rendszer kiszolgálója volt.²⁶ Ugyanakkor a forradalom közvetett módon mégis meghatározó szerepet játszott az események alakulásában. A felbolydult szellemi közeg (a forrásokban gyakran emlegetett „korszellem”), a világi tekintélyrendszer megkérdőjelezése, a társadalmi viszonyok átrendeződése az egyházi személyek megítélésére is hatással

hurcolt papok sorsát már több egyháztörténeti munka feldolgozta. A fehérvári egyházmegye alsópapságára vonatkozóan lásd: Mózesy 2000. 202–209.

²² Egy 1846 karácsonyan elhangzott prédikációjában hosszasan fejtegeti, hogy a forradalmak szítása a „társas rend ellen is elkövetett veszedelmes merény”, hiszen a szabadság csak a (katonikus) vallás tanítása nyomán kialakult erényes életből fakadhat, nem pedig politikai és katonai lázadásból. – Bacsák 1847. 11.

²³ SzfvPL 4724A 1127/1867; Bonomi 1943. 3, 5.

²⁴ SzfvPL 4511 286/1849. Számos egyéb helyről származó példa is bizonyítja, hogy a „nyáj mellett virrasztás” milyen fontos erény volt a hívek szemében (lásd pl. a szászvárosi hívek esetét: Deák 2001. 98–99).

²⁵ Pl. Bacsák 1873. 42–46. (A kath. püspökök nem germanisatorok, 1866); 470–475. (Centralismus és beolvasztás, 1861).

²⁶ Így interpretálja a konfliktust – helyi szájhagyományra hivatkozva – a plébánia történetével foglalkozó írásában Gerhard Thomas Ring (Ring 1986. 130–131.), és ezt a véleményt erősíti Jókai Mór is, mikor „A rosszul osztozott testvérek” c. novellájában a Windisch-Grätz előtt álló budakeszi deputáció egy tagja a falu papját „megtestesült Schwarzgelbként” jellemzi (Jókai 1889). Itt valószínűleg egy máshonnan származó anekdota áttemeléséről van szó.

volt.²⁷ Erre a hangulatváltozásra utal Bacsák, amikor 1851-ben sérelmezi, hogy papok egyre inkább a nép tetszésének vannak kiszolgáltatva:

„egyház megyénkben én ötödik vagyok illy nyugtalanságoknak áldozatya, egy pár év óta: Tétény, Perbál, Sárkány, Rác, Almás, Budakesz; s nem sokára vidéküinkön a járásbeli szolgabíró jelentése szerint többeknek ez a baja lesz: mert ez mint a futó tűz terjed: látván a nép hogy nincs gát vetve: rosszábbal állunk tehát a protstansoknál kik most már valahára a nép körmeiből ki menekedve a superinendentia védelme alá helyeztették magokat: mi pedig most esünk a nép hatalma alá: csak így van mikor az egyházi Elöljárók a »quem mala plebs odit« ezimet olly könnyen alkalmazzzák a Lelkészeknél: [...] a Rosnyói Káptalan 6 plébánost Cambiáltatott a békeesség okáért [...] Tehát valóságos peregrinus apostolicusokká válunk már: már ha a hol ok van ezt gátolni nem lehet annál jobban kell ellent állanunk ennek a hol ok nincs: nem pedig hogy magunk teremtünk okot: a nélkül is a Cambium ugy is a jus canonicummal kétségbe esése: hogy boldoguljon olly pap egy más nyájnál, ki az előbbinél nem maradhatott.»²⁸

Röviden ki kell térnünk a nyelv és a nemzetiség esetleges megosztó szerepére is. Ez – némileg meglepő módon – egyetlen kivételtől eltekintve²⁹ csak mint praktikus szempont kerül szóba, például mikor Bacsák a megyei közgyűlésbe küldött jelöltek személyét azért kifogásolja, mert azok nem tudnak magyarul.³⁰ Bacsák állítólagos szlovák származására, amit utólagos értelmezések gyakran fő konfliktusforrásként emlegetnek, egyetlen utalás sem történik. Kijelenthetjük tehát, hogy ez „az etnikai érv” szinte teljesen hiányzik a falu és a pap közti hadviselés fegyvertárából.

A plébánia elnyerése és a pozíció megszilárdítása

1848. július 16-án Aigner Károly budakeszi plébános kanonoki rangra emeltetett. A megürült javadalomra Farkas Ferenc káptalani helynök azonnal ki is írta a pályázatot,³¹ de az új plébános beiktatására csak novemberben került sor.³² Jelzésértékű a jelentkezők magas száma (12), úgy látszik, az egyházmegye

²⁷ Messze vezető és további vizsgálatra érdemes a kérdés, hogy hol helyezhetők el a budakeszi események a 19. század második felét jellemző, a lokális közösségek szintjén is mélyreható változásokat megindító szekularizációs folyamatok gyűrűjében (vö. Kósa 1997; Szigeti 2002).

²⁸ SzfzPL 4724A 515/1851. (máj. 15.) Ring is a forradalom körüli változásokban látja a plébános tekintély megcsappanásának okát: Ring 1986. 131.

²⁹ A forradalom alatt a plébániáért való folyamodványában Koller Ferenc káplán próbál előnyt kovácsolni abból, hogy törekedett az „ottani németajku népet magyarosítani”. – SzfzPL 4511 570/1848.

³⁰ SzfzPL 4724A 361/1861. 10.

³¹ Protocollum 114–115. Barkóczy László halála (1847. december 13.) után az egyházmegye 1851 őszéig püspök nélkül volt, így a káptalan feje irányította: Török – Mózessy 2002. 36–39.

³² Farkas csak október végén terjesztette fel a kandidálók listáját a patrónusnak három jelentkezőt kinevezésre ajánlva. A késlekedés annak is betudható, hogy a forradalom eseményei közepette többször is változott a kegyúri jogot gyakorló szerv. Korábban a Magyar Királyi Kamara, a szabadságharc után pedig ezek utódai, esetünkben éppen a Batthyány-kormány Vallás- és Köz-

papjai számára csábító volt a tisztos jövedelemmel járó budakeszi állomás. Sok éve (akár évtizede) gyakorló plébánosok is szívesen látták volna magukat a budakeszi javadalomban,³³ akik közül végül – Bacsák mellett – Kiszner Sebestyén velencei és Ernszt Ignác ürömi plébános „találtattak jelölésre méltónak” hosszú, „pontos, buzgó és példás” lelkipásztori szolgálatukért. Ezzel szemben Bacsák Imréről észrevételként az áll, hogy „tudós egyházi egyén, szónoklata jeles, rögtönözve is dicséretes szónok; tudományok kedvellője.”³⁴ A többi pályázóhoz képest magasán kvalifikált középkorú papról van tehát szó, akinek az egzisztenciális biztonságon túl a karrierépítés szempontjából is vonzó lehetett a budakeszi állás Pest-Budához való közelsége. Bacsák azonban nem volt még plébános azelőtt, és fiatalabb is volt vetélytársainál. Mi dönthetett tehát az ő kinevezése mellett akkor, amikor a forradalom eseményei közepette aligha volt idő hosszasan mérlegelni a pályázók érdemeit?

Valószínűleg sokat nyomott a latban az a támogató levél, amelyet szeptemberben 260 budakeszi lakos aláírásával a pénzügyminisztériumhoz, majd a káptalani helytartóságra is elküldtek.³⁵ Az aláírók Bacsák kinevezéséért esedeznek, elsősorban budakeszi káplánsága idején szerzett érdemeire és emberi kvalitásaira hivatkozva. Számunkra nem annyira a levél tartalma, sokkal inkább a dokumentum létrejöttének körülményei érdekesek, amit későbbi vádiratok (1851, 1861) alapján rekonstruálhatunk.³⁶ Ezekben felróják Bacsáknak, hogy tisztességtelen és paphoz méltatlan módon „kampányolt” és saját maga fogalmazta a levelet, amelyre aztán párthívei segítségével gyűjtött aláírásokat. A két leírás részletei ugyan eltérnek egymástól, de ez inkább a vádlók szándékáról árulkodik: a helyzettől függően mindig olyan elemeket emelnek ki, amelyekkel „szalonképtelenné” lehetett tenni a plébános személyét.³⁷ Bacsák védekezésében (1861) megjegyzi, hogy tíz évvel azelőtt két vizsgálat is folyt ellene, amelyek megállapították, hogy „saját megelőző beavatkozása nélkül a nép által hívatott”, egy csatolt bizonyítványban pedig hívei arról tanúskodnak, hogy a pap nemhogy

oktatásügyi Minisztériuma (báró Eötvös József), majd az OHB volt az illetékes. A plébánia adománylevélét végül Duschek Ferenc „pénzügyminisztériumi államtitkár” szignálta. (SzfVPL 4511 798/1848. – 1488/s.p.e. számú adománylevél). Az átadás-átvétel dokumentumai: SzfvPL 4511 798/1848; SzfvPL 4511 925/1848. (inventárium, oklevelek).

³³ Az egyházmegyében ekkor 161 pap jutott a 82 plébániára, mégis sok lelkési és kápláni állás volt betöltetlen, és a források „hivatásokban való szűkölködére” panaszkodnak. – Schematismus 1848. 116–117; Török – Mózessy 2002. 36, 40.

³⁴ SzfvPL 4511 688/1848.

³⁵ A levél másolata: SzfvPL 4511 631/1848. Az eredetire utaló minisztériumi levél: SzfvPL 4511 738/1848.

³⁶ SzfvPL 4724A 495/1861., melléklet; SzfvPL 4724A 361/1861. 3–5. ill. 2. számú melléklet.

³⁷ Az abszolutista kormányszerv felé (1851) mint „rossz érzelmű”, rebellisekkel konspiráló egyént mutatják be, a püspökhöz írt levélben (1861) paphoz méltatlan magaviseletű, kicsapongó, mondén figuraként jelenítődik meg, aki egy borgőzös éjjelen hamis ígéretekkel, sőt később megszegett esküvel győzi meg „czimboráit”.

nem kérte, inkább elutasította az aláírásgyűjtést.³⁸ Az ellentmondó dokumentumok ellenére annyi bizonyosnak tűnik, hogy Bacsák kinevezése előtt kapcsolatba lépett budakesziekkel és a támogatói levél szerepet játszott az döntés megszületésekor – mindez pedig támadási felületet nyújtott vádlóinak, ő maga pedig a hívek befolyásolásának gyanúja ellen védekezni kényszerült.

A már beruházott budakeszi plébános pozíciója nem sokkal később veszélybe került, 1849 márciusában ugyanis a Kamarai Igazgatóság (Almássy Móric) új pályázat kiírására utasította a káptalani helytartót.³⁹ A szabadságharc zűrzavarában ugyan az ügy csakhamar lekerült a napirendről,⁴⁰ két évvel később azonban néhány tekintélyes budakeszi gazda újra felelevenítette.⁴¹ Azt állították ugyanis, hogy '49-ben csak a „magyarok közbejötté” („dazwischenkunft der Ungarn”) miatt nem került sor az általuk következetesen csak adminisztrátorként emlegetett Bacsák leváltására, aki Buda elfoglalása után a szószékről lelkendezett azon, hogy a magyar minisztériumnál lévő összeköttetései révén ismét plébánosnak vallhatja magát. Ezek után Almássy ismét felkérte a káptalant, hogy az ügy kivizsgálást követően tegye meg javaslatait a plébánia betöltésére. Az elrendelt vizsgálatok⁴² eredményét nem ismerjük pontosan, de bizonyos, hogy Bacsáknak végül sikerült tisztáznia magát. Közrejátszhatott ebben az a 84 híve által aláírt folyamodvány is, amelyben őt mint „minden tekintetben megfelelő lelkész” hivatalában megerősíteni kérik,⁴³ ami a tavasz folyamán meg is történt,⁴⁴ és ezzel egy időre elcsendesültek a Bacsák távozását kívánó hangok.

A plébánosi kinevezés körüli vitákat érdemes egy általánosabb kontextusban is megvizsgálni. A hivatali eljárás szerint az összes kandidáló közül a *püspök* (vagy helyettese) által javasolt személyekből a világi *patrónus* jelöli ki a plébánost (*praesentatio*), akit aztán az egyházi vezető beiktat a hivatalába (*investitura*). Számunkra most a harmadik oldal, a *laikus hívek* szerepe az érdekes, akiknek a

³⁸ SzfvPL 4724A 495/1861.

³⁹ SzfvPL 4511 224/1849. – Windisch-Grätz egy rendelkezése értelmében a magyar kormányzat által tett valamennyi kinevezés és előléptetés érvénytelennek minősült. Bacsák védekező levele az Egyházmegyei Hivatalnak: SzfvPL 4511 429/1849. (május 24.).

⁴⁰ Fontos megjegyeznünk, hogy a hadi és hatalmi helyzettől függően az egyházmegye vezetése is változott. Az egyértelműen császárhű Farkas Ferenc április végén a várost elhagyó osztrák csapatokkal (és Farkas Imre kanonokkal, a későbbi püspökkel) együtt Ausztriába menekült a magyar kormány megtorlásától való félelmében. Az ezután működő adminisztráció (Pendl Ferenc örkanonok vezetésével) már inkább a magyar ügygel szimpatizált. Farkas Ferenc 1849. júliusában tért vissza Fehérvárra, és 1851. november 5-éig, az új püspök pápai megerősítéséig ismét ő vezette az egyházmegyét. A káptalan tagjainak többsége a magyar kormányzat oldalán állt, 1849 nyarán ötüket – köztük Pendl Ferencet és Aigner Károlyt is – több-kevesebb ideig a pesti Újépületben tartották fogva. – Mózesy 2000. 197–201.

⁴¹ A fentebb már említett 1851-es vádiratban: SzfvPL 4724A 495/1861. 4. melléklet.

⁴² SzfvPL 4724A 301/1851. (márc. 18.) E két vizsgálatra hivatkozik Bacsák 1861-ben.

⁴³ SzfvPL 4724A 360/1851. (április 4.)

⁴⁴ SzfvPL 4724A 442/1851. (Bacsák sürgető levele – április 29.)

hierarchikusan felépülő katolikus egyházban elvileg nincs beleszólási joga a klerikus személyek kinevezésébe vagy áthelyezésébe. Bár a vizsgált eset idején az egyházon belül is felerősödtek a demokratizálást sürgető hangok,⁴⁵ Bacsák Imre egyértelműen ortodox álláspontot képviselt ebben a kérdésben. Egy röpiratában éles hangon polemizálva támadja azt a véleményt, hogy a plébánosok (és egyéb egyházi tisztségviselők) választását a népre kellene bízni: „[...] kész az egyház, és joga van, sőt kötelessége a népet kizárni, és a maga ügyét, nevezetesen az egyházi hivatalok betöltését, minden világi befolyástól függetlenül intézni” – írja. Szerinte a „népválasztás [...] a legaljasabb pártoskodásnak és szenvedélyeknek lenne színjátéka”, és az ige szabadsága (*libertas verbi*) bánná „ha azt azoknak kegyelméből kellene hirdetni, a kiket általa kell javítani”. Negatív példaként a protestáns felekezeteket hozza föl, ahol egy „lelkészi állomásra formaszzerű licitációk” tartatnak, végül felteszi a kérdést: „Tehát ezen elemnek adjunk-e még nagyobb befolyást a kat. egyházi rendszerbe? Nem fog-e így rövid idő múlva az incardinált lelkészi állás ambulatoriummá válni, mitől most már a népválasztotta protestáns egyházi hivatalnokok is minden erejükből szabadulni iparkodnak?”⁴⁶ Bacsák határozott véleményét ugyanakkor éppen saját példája árnyalja. A budakeszi plébánia elnyerésekor ő maga is számított a „nép” támogatására, de legalábbis nem utasította vissza az érdekében gyűjtött aláírásokat. 1851-ben, és az évtized második felétől a híveivel szemben egyre fokozódó ellentét során a népakarat befolyásának negatív oldalával is találkozott. A már említett zsámbéki esetben is célhoz ért az előljárók tiltakozása, mire Bacsák keserűen így fakadt ki egy levelében: „de hová vezet az, ha a nép »vető«t mondhat papja ellen?”⁴⁷

A káplántartás problémája

Bacsák Imre novemberi érkezésekor attól a Koller Ferenctől vette át a plébániát, aki azelőtt nyolc évig káplánként szolgált, júniustól novemberig pedig adminisztrátorként látta el a lelkészi teendőket Budakeszin.⁴⁸ Ő maga is pályázott a javadalomra, és feljebbvalója éppen az itteni „állásán szerzett érdemei tekintetéből” őt is ajánlásra méltónak találta. Koller az új pap érkezése után is a plébánián maradt, de a két pap viszonya hamar megromlott, Bacsák alig másfél hónappal később kérelmezte a káplán elhelyezését.

Ervelését arra alapozta, hogy mivel káplántartás nincs alapítva a faluban, ennek a költségei a plébánost terhelik. Ő viszont nem követheti ebben elődjei

⁴⁵ A népválasztás igénye megjelent az 1848–49-es forradalmi radikális papság követelései között is: Fazekas 2001. Lásd még: Sarnyai 1999.

⁴⁶ Bacsák 1863. 49–50.

⁴⁷ SzfvPL 4724A 1127/1867.

⁴⁸ SzfvPL 4511 688/1848. ill. SzfvPL 4511 570/1848.

példáját, mivel a körülmények megváltoztak: a plébánia jövedelme az 1848-as változások után „tetemesen lecsökkent.” Határozottan kijelenti, hogy Koller Ferenc „további ellátásra Budakeszin nem számíthat”.⁴⁹ A püspöki helynök Ernst Ignácot utasította a helyszíni kivizsgálásra. Az ő jelentéséből tudjuk meg, hogy a falu elöljárói mereven elzárkóztak a helynök javaslata elől, miszerint a problémát magasabb összegű párbér fizetésével orvosolják. Az álláspontok a Bacsák Imre elnöklésével összehívott népgyűlés során sem közeledtek. A bíró (Rieth János) és a jegyző (Faller József) a „község nevében” azzal érveltek, hogy a párbért 1817-ben éppen a káplántartás költségeinek a fedezésére toldották meg 30 krajcárral, a párbért fizetők száma pedig azóta jelentősen növekedett, így a mostani plébánosnak is meg kéne elégednie ennyivel, annál is inkább, hiszen jövedelmei „több más plebánosénál ugy is nagyobbak”. Emellett azt is felhozzák, hogy káplán nélkül a hívek fele mise nélkül maradna.⁵⁰ Az elöljárók jobbnak látnák, ha Bacsák „állásával s sorsával, mihez Isten és több jó ember segítette” megelégedne, tartanak ugyanis „attól, hogy plebános úrok az illy követelése által a’ község bizodalját végkép elveszteni, és magát előtte gyűlöletessé tenni fogja.” Ernst is azon a véleményen volt, hogy „a’ jelen zavaros körülmények között, midőn számos plebános, névszerint e’ kerületben is, még az őt törvényesen illető csekély járadékát sem kaphatja meg, tanácsosabb volna, illy követeléseket boldogabb időkre halasztani.”⁵¹ A jelentés nyomán a káptalani helynök arra intette tehát Bacsákot, hogy álljon el követelésétől. Többek közt kiemeli, hogy „a’ jelen időszakban a’ buzgó Hívek ohajtása irányában ellenkező követelés, és határozat, N. Tisztelendőséged eránti Leg kellőbb tiszteletet, bizalmat, szeretetet, melly nélkül a’ lelkiekben nem működhetne üdvösen, már lelki pásztorkodása kezdetén igen nagy mértékben csökkentené”. Utal arra is, hogy a hívek magas száma (2500 körül) mellett a makkosmáriai zarándokhelyre érkezők miatt is feltétlenül szükség van segédlelkészre Budakeszin.⁵²

Bacsák azonban nem fogadta meg az intést, és egyre keményebb hangú folyamodványokban sürgette káplánja áthelyezését,⁵³ tanácsosnak mondja ugyanis „olgy egyént, ki a’ plébánossal competált azon helyen nem hagyni, hanem más-hová tenni”. Hívei bizonyítványban állnak ki mellette, általános megelégedésről számolnak be, a fent idézett elöljárói folyamodványt pedig egy „helyben és a városban” is a kedélyeket borzoló „titkos összeesküvés” számlájára írják. Székesfehérvárott az időközben beállt rendkívüli helyzetben (ld. 40. jegyz.), úgy

⁴⁹ SzfvPL 4511 78/1849.

⁵⁰ Nem veszik figyelembe Bacsák többször előadott javaslatát, miszerint „szükség esetére a’ Községgel egyet értőleg a’ közel lévő Budai Kolostorból” hozat majd papi segítséget. Itt minden bizonnyal a kapucinus rendházra (ma Fő u. 30–32.) céloz, ahol maga is gyakran megfordult. – SzfvPL 4724 361/1861. 22.

⁵¹ SzfvPL 4511 203/1849. (március 14.)

⁵² SzfvPL 4511 203/1849.

⁵³ SzfvPL 4511 195/1849.(március 13.); SzfvPL 4511 286/1849. (május 3.)

tűnik, rövidre kívánták zárni az ügyet és Koller Ferencet a csákvári plébános mellé rendelték,⁵⁴ Bacsák következő, felháborodott leveléből azonban értesülünk róla, hogy káplánja, akit ekkor már nyíltan támad, még ekkor sem hagyta el Budakeszit. A plébános Koller „nyilvános hatalommal” való kitiltását is kilátásba helyezi, hiszen „egy facérkodó papnak itt helybeni járkálása, hogy ez idő alatt utolsó leg mérgesebb fullánkját az avatatlanok lelkébe ellenem mélyen fujhassa, hiveimnek méltó bosszuja és botránya nélkül nem történhetik”.⁵⁵ A további fejleményeket nem ismerjük pontosan. Annyi bizonyos, hogy Koller Ferenc végül felcsúti plébános lett (1849–1853). Az 1861-es panaszlevélben csak annyit olvashatunk róla, hogy a „mai napig is örül, hogy e rakonczatlan főnökétől megszabadult”,⁵⁶ Bacsák pedig némi „fededékenységről” tesz tanúságot, mikor 1867-ben így ír püspökének: „mint husz éves plébános egy káplánnyal sem viaskodtam: egynek sem kellett [...] valami botrányos eset miatt tölem távoznia”.⁵⁷

A bemutatott konfliktus egy a korban sokat tárgyalt egyházi belügyet érint. A plébánosok és káplánok viszonyának rendezése a forradalmi papság követelése között is felbukkan,⁵⁸ és Bacsák írásából is tudhatjuk, hogy a segédlelkészek jogállása és javadalmazása körüli viták később is napirenden voltak.⁵⁹ Számunkra ennél érdekesebb, hogy az ügy kapcsán betekintést nyerünk a helyi társadalom működési mechanizmusába. Jóllehet jogi szempontból Bacsáknak igaza lehetett a káplántartás anyagi terheit illetően, ugyanakkor eljárásának módja és tempója szokatlanul hatott és sokakban értetlenséget váltott ki. A pénzügyi érveken túl morális és pasztorációs szempontból is kifogásolták a plébános követelését. Utóbbi mindenképpen jogos aggálynak bizonyult, a későbbi plébános elleni vádak egy jelentős része akár a segédlelkész hiányával is magyarázható.⁶⁰ Ennek a konfliktusnak a során jól megfigyelhető, miként viszonyul Bacsák döntéseinek a falun belüli igényekhez, ellenvéleményekhez: nem törekszik az előjárósággal való békés megegyezésre, a dolgok elsimítására, pedig feljebbvalója – és indirekt módon a község – is figyelmeztette, hogy új plébánosként a legfontosabb az elfogadottság, a hívek bizalmának elnyerése.

⁵⁴ SzfvPL 4511 289/1849. (május 3.) A döntés a jelek szerint kizárólag az utolsó Bacsák-level alapján született.

⁵⁵ SzfvPL 4511 352/1849. (június 4.)

⁵⁶ SzfvPL 4724 361/1861. 6.

⁵⁷ SzfvPL 4724A 1127/1867.

⁵⁸ Zakar 2001. 56.

⁵⁹ Bacsák 1863. 41–43.

⁶⁰ Például azok, amelyek a plébános gyakori és hosszas távolléteire vonatkoznak. Mikor 1857-ben a kápláni állás alapítása végül megtörtént (SzfvPL 4511 248/1857), a község és maga a plébános is kiemelte, hogy a hívek száma és a templom szűkössége miatt mindenképpen két misére van szükség Budakeszin (SzfvPL 4511 133, 828, 895 / 1857). Jellemző ugyanakkor az is, hogy a fiatal pap bérezése már 1858 októberében vita tárgyát képezte (SzfvPL 4724A 985/1858).

A pap járandósága

Állandó konfliktusforrás volt Bacsák és a budakesziek (elsősorban az előjáróság) között az anyagiak kérdése. Mint arra már utaltunk, Budakeszi a nagy jövedelmű plébániák közé tartozott, bár e jövedelem összegét nehéz pontosan meghatározni.⁶¹ A plébánia bevételeinek alapját a hozzá tartozó földek és egyéb ingatlanok hasznélvezete jelentette – ezek nem a község, hanem a kegyúr részéről illették meg a mindenkori plébánost.⁶² Maga a plébániaépület és melléképületei az 1848-as átadás-átvételnél felvett inventárium szerint nem voltak túl jó állapotban, ám Bacsák a templom és az iskola mellett saját lakhelyét is felújíttatta.⁶³ A jövedelem másik részét azok a pénzbeli és természetbeni szolgáltatások képezték, amelyeket a község teljesített papja eltartására. Ennek legfontosabb eleme a párbér (*lecticale, Ehegeld*)⁶⁴ volt, amelyet az egyéb adókkal együtt a községi adószedő szedett be a katolikus lakosoktól. Összegét (jelen esetben) a *canonica visitatiók* határozták meg, 1848-ban 1 forint 30 krajcár volt évente házaspáronként, az özvegyek számára feleannyi.⁶⁵ Különböző jogcímen sokan mentesültek alóla.⁶⁶ A '48 utáni változások – bár elvileg nem érintették – a párbérfizetésre is kihatással voltak. Tanulságos például az a mozzanat, amikor a püspöki helytartó a párbér megemelését javasolja, mondván, hogy a hívek a dézsma és az úrbéri szolgáltatások elengedésével „jótékony adakozásra tehetősek” lettek. Az előjárók ezt azzal hártják el, hogy félnek, „alkalmasin pengőben lesznek kéntelenek fizetni azt, a' mi bankóban elengedetett nékik”.⁶⁷

⁶¹ A 18. század közepén 300 forint feletti jövedelmével Ráckeve és Zsámbék mellett a leggazdagabbak egyike volt (Dénesi 2006. 49.), az 1802-es vizitáció a plébánia jövedelmét 759 forintra becsülte. A márciusi törvények és a februári pátens értelmében az alsópapság jövedelméből kiesett az egyházi tizenhatod (erre panaszkodik Bacsák is a káplántartással kapcsolatban), a lakosság növekedésével viszont nőtt a párbér összege.

⁶² A budakeszi javadalomhoz 62 hold szántó és 30 kaszányi rét tartozott (gyakorlatilag két jobbágytelek), továbbá egy kisebb szőlő egy korábbi plébános (Jäger Antal) alapítványából. A plébánosnak az uradalmi erdőkből származó failletménye 15 öl (Klafter) volt. – SzfvPL 4511 925/1848; SzfvPL 4724A 495/1861, melléklet. A 18. századi plébániaépületről lásd: Siklósi 2001b. 137–140.

⁶³ SzfvPL 4724A 985/1858.

⁶⁴ „azon egyházközségi adó, melyet a hívek a parochiális kötelék alapján, szokás vagy más közjogi rendelkezés által megállapított mértékben a lelkész ellátása céljából szolgáltatnak.” – Timon 1909. 341.

⁶⁵ SzfvPL 4511 925/1848. Az összegek úgynevezett konvencionális forintban (fl C.M.) és krajcárban (x) értendők (1 fl C.M. = 60 x). 1857-től vezették be a birodalomban az ún. osztrák értékű forintot (fl. W.W.), egyben áttértek a decimális átváltásra, ez megnehezíti a forrásokban előforduló összegek összehasonlítását.

⁶⁶ Nem fizettek például a tanítók, a jegyző, az orvos, az éjjeli őr, az uradalom alkalmazottjai (erdészek, vadászok), a nemesi származásúak, a katonák, de sok özvegy és szegény sem: SzfvPL 4724A 495/1861. melléklet; PML V. 1016 Bb 23. kötet (Adófölkönyv 1858–59).

⁶⁷ Nézetük szerint, mivel a jobbágyfelszabadítással járó változások a társadalmi igazságosságot szolgálják, azok nem szorulnak korrekcióra: „A' dézsma 16od részének elvesztése, ezentuli adó

Az ehhez hasonló nézeteltérések ezekben az években országos jelenségnek tekinthetők, ugyanakkor Budakeszin nem találkozunk olyanal, aki a párbérfizetés jogosságát vitatta volna.⁶⁸ Érdekes felfigyelni arra is, hogy 1857-ben, a kápláni állás alapításakor az előjárók már nem ódzkodtak ennyire a párbér megemelésétől.⁶⁹

Sok konfliktus azok a – főként természetbeni – szolgáltatások álltak, amelyekkel a párbérfizetésen túl tartozott a község a plébánosnak (*praestationes, deputatum*). Az előjárók minduntalan Bacsák plébános pénzvágára, jogtalan követeléseire panaszkodnak, az pedig „a községtől szívesen el csipkedni szeretett javadalmaknak veszteségét” emlegeti.⁷⁰ A stóladíjak és különböző lelkipásztori szolgáltatásokért szedett egyéb összegek is gyakran képezték vita tárgyát. Egy helyen például azt olvassuk, hogy (többek közt) a keresztlési igazolásokért követelt 1 forint 45 krajcár az oka, hogy sokan már templomba se járnak.⁷¹ Érdemes hosszabban idéznünk, mely szolgáltatások körül alakultak ki a nézeteltérések:

„A Visita pontjain túlhágo praestatiók a következők: a gyónó czednláktól szedni szokott 2 váltó krajczár, most 2 o. ért kr., a parochialis szobák kimeszeltetése, s padlózatának felmosása, a papi ölfáknak két három darabai elfürészeltetése, és apróra leendő felvágása, néha előfogatok kiszolgáltatása, és több ehez hasonló csekélységek, melyeket a község volt szeretett lelkészének, de nem ennek, minden zúgolódás nélkül tett, minthogy ő is papi hivatala szentül történt folytatásán felül a községnek több rendbeli anyagi hasznokat tett. Azonban a mint Ó Nagyonisztelendősége Budakeszi Plébánosnak beiktatott, s magát befészkelte, az első évben ugyan nem, de az ezt követő években a fentebb elősorolt Visitán felüli praestatiókat is a legnagyobb pontossággal követelte. [...] Továbbá jól tudván az előjáróság, hogy Ó Nagyonisztelendőségének visita szerint egy évre csak 2 malombai küldés, s visszabozatalra adandó előfogat jár, miután Ó egy év alatt magányhasználatra, s vendégei elszállítására 40 usque 44 előfogatot is parancsoltatott, s effective ki is állítatott s ezt továbbra is nyakasan követelte, az előjáróság az előfogatok fölösleges kiszolgáltatását, mint visita ellenest, megtagadta; később megtagadta a papi ölfáknak 2 és 3 darabai följürészelését, és aprórai felvágását is, minthogy az tapasztaltatott, hogy Ó Nagyonisztelendősége a felvágást nem maga használatára sürgette, hanem hogy így felaprózott fáját Budára hordatva, drágábban eladhasssa.”⁷²

fizetésnek terhe itt kérdésben nem jöhet, mert ez a' jobbágyok terheinek enyhülésére célzó jótekingés, tisztelt alsó papi rendre nézve pedig országos terhelhetés.” – SzfvPL 4511 203/1849.

⁶⁸ Kósa 1997. 257.

⁶⁹ Az addigi vizitáció szerinti osztrák pénzben (W.W.) számított 30x káplánpénz (Kaplängeld) helyett ezután 30x C.M. fizetésére tettek ígéretet. Tehát ezután a házaspárok 2 fl C.M., az özvegyek 1 fl C.M. párbért fizettek.

⁷⁰ SzfvPL 4511 195/1849. A szolgáltatások fajtáját és mértékét a „lelkész illő ellátása” mint absztrakt elv határozta meg, konkrétumokat a vizitációk állapítottak meg. A kölcsönös elégedetlenség orvoslása egyébként a püspök felelőssége volt. – Timon 1909. 13.

⁷¹ SzfvPL 4724A 1020/1857.

⁷² SzfvPL 4724A 361/1861. 31–34.

Miközben az elöljárók minduntalan a „visitára” hivatkoznak, tudjuk, hogy ez a fontos jogforrás nem volt a kezükben,⁷³ a „visita pontjain túlhágo praestatiókról” pedig nagyrészt később kiderült, hogy azok mégis benne vannak valamelyik jegyzőkönyvben, vagy külön szerződésben. A plébánián ezzel szemben megvoltak az egyházlátogatások és az egyéb szerződések dokumentumai is, a plébános tehát bármikor utána nézhetett jogainak. Így nem meglepő, hogy az elöljáróság ilyen természetű panaszait rendre meg tudta cáfolni. Mindebből az látszik, hogy a faluban a plébánosnak nyújtott szolgáltatások teljesítését sokkal inkább a szokásjog biztosította, semmint az írásos dokumentumok. A tűzifa fölvgását vagy a plébánia kimeszelését a jámborság és egyfajta kölcsönös tisztelet, nem pedig a pappal kötött szerződés következményeként értelmezték.⁷⁴ Amint romlani kezdett a viszony a falu és papja között, mindezek rögtön zaklatásként, jogtalan követelésként tűntek fel a község szemében. Közrejátszhatott ebben az is, hogy Bacsák valószínűleg meglehetősen határozott stílusban adta elő – adott esetben jogos – igényeit. Egy 1860 őszeről származó levélből tudjuk, hogy az akkor már szinte háborús helyzet ellenére sem engedett, és továbbra is pontosan megkövetelte a neki járó (illetve az elöljáróság szerint nem járó) szolgáltatásokat.⁷⁵

A plébános, az iskola és az ifjúság

Bacsákhoz – mint az életrajzából is kitűnik – közel álltak az oktatás és nevelés kérdései, plébánosként pedig az ő felügyelete alá tartozott a falusi iskola (director), és a tanítók az ő beosztottjai voltak.⁷⁶ Az iskolamestert a tanítói lakás használatán és a tanítói földek jövedelmén kívül tűzifa, kisebb természetbeni szolgáltatások, valamint a különböző egyházi szolgálatokért (kántorkodás temetésen, harangozás, ájtatosságok vezetése) járó stóladíjak, valamint a harangozásért járó borgyűjtés joga illették meg.⁷⁷ A segédtanítók ellátása a főtanító

⁷³ Még 1861-ben is kéri a püspököt, hogy: „miután többször nevezett Esperest Úr még most is olly követeléseket tesz, mikre a Község soha sem köteleztetett, esedezünk miszerint az 1804 és 1817i Canonica Visitatio kivonatát, mellyből a község kötelezettségei kitűnnek, részünkre kiadatni kegyeskedjék.” – SzfvPL 4724A 880/1861.

⁷⁴ Rainer Beck a materiális és szellemi-szakraális „szolgáltatások” érzékeny egyensúlyáról beszél: Beck 1988. 120–124.

⁷⁵ SzfvPL 4724A 880/1860.

⁷⁶ Budakeszin ekkor a főtanító (iskolamester) a morvaországi Sternbergből származó Josef Knirsch (1823–1869) volt, mellette segédtanítóként a helyi „tanítódinasztia” sarja Gregor Linnert, valamint Paul Hefner működött. – Máté 1986a. 76.

⁷⁷ „a Tanítónak a 3 órai harangozásért 18 ft fizettetik, a többi harangozásért pedig meg van engedve szüretkor a szokásos borgyűjtés” (SzfvPL 4724 361/1861. 48.). Ez az elem még egy 1884-es tanítói kontraktusban is szerepel (PML V. 1016. C. 3. csomó, 1). Hasonló szokásról számol be például a szomszédos Zsámbékról: Jelli 1977. 41.

felelőssége volt.⁷⁸ A plébánosnak a tanítókhöz fűződő személyes viszonyáról csak közvetett információink vannak. Tudjuk például, hogy Gregor Linnert fontos szerepet játszott Bacsák kinevezési kampányában, a községgel folytatott viták során pedig a tanítók mindig készek voltak a plébános mellett tanúskodni. A vádlók ezt a felettestől való félelemmel magyarázzák.

Beiktatása előtt hívei azt írják, hogy Bacsák budakeszi káplánsága idején felvirágoztatta az iskolát, a gyermekek pedig „atyjuként tisztelték”. Később azonban a szülők gyakran emeltek kifogást a plébános nevelési módszereivel, túlzott szigorúságával kapcsolatban. Winkler kocsmáros 1857-ben például arra panaszkodott, hogy gyermekeit büzlő halaknak („stinkende Fische”) nevezte, más tanúk szerint pedig a plébános nemcsak az iskolában, de az utcán is durván bánt az ifúsággal: Franz Folláth, a későbbi bíró, arról számol be, hogy 11 és 13 éves fiait a plébános felpofozta és az ostornyelüket is eltörte, mikor azok a plébánia előtt megállították kocsijukat. Valószínűleg az ostorpatogatás bőszítette fel a papot, ugyanúgy, mint amikor Georg Reich gyermekeit vette üldözőbe, vagy amikor Martin Fruh fiát csípte fülön. Ekkor még a tanítók, az orvos, sőt a jegyző is védelmükbe vették Bacsákot, mondván: a gyerekek magatartását látva érthető a pap indulatossága. Az oltárpénzt ellopták, felelőtlenül gyufával játszottak, őt magát pedig „betyárnak” nevezték, kigúnyolták,⁷⁹ a templom és az iskola melletti ostorpatogatást pedig annyira túlzásba vitték, hogy az ellen már a zsandárság és az előljáróság is fellépett, sőt több fiúnak már a városi bíróság (?) előtt is felelnie kellett érte. Iskolai munkájával kapcsolatban hatékonyságot és igazságot szigorúságot emlegetnek. 1861-re azonban tovább szaporodnak a hasonló vádak, ekkor már Frankhauser jegyző gyermekeit ért inzultusokról olvashatunk.⁸⁰ Bacsák a vasárnapi iskolába járó 16–18 éves legényeket állítólag a kisbíróval botoztatta meg, a kisebbeknél pedig megesett, hogy „mert valamelyik kis polgár feltett kérdésére megfelelni képes nem volt”, mindenkit sorba veretett.

A felsorolt példák érzékeltetik a közösségen belüli „nevelési konszenzus” megbomlását, ami a gyerekek magatartásán azonnal lemérhető volt. Az általában abszolút autoritásként emlegetett plébános a felnőtt-társadalommal való konfrontációval párhuzamosan a gyerekek tiszteletét is elveszítette, akik a maguk módszereivel részt vettek az ellene való hadviselésben. Nem kizárt az sem, hogy a gyerekek szülei támogatásával újták Bacsák elleni csínytevéseiket, mint ezt ő is állítja: a panaszosok között rendre a plébános ellenlábásait találjuk.

⁷⁸ Ez akkor derül ki, mikor Bacsák a segédtanítóknak külön fellemlényt akar kieszközölni – az előljáróság szerint a maga hasznára.

⁷⁹ Érdekesség, hogy a szájhagyományban máig fennmaradt egy mondóka, amely állítólag Bacsák kigúnyolására született. „*Anjetschka, panjetschka, / z'ejg mia tei' knje, / schwoaž owe weiss, / kwoschn bost es nie.*“ (Martin Lőrinc [sz.: 1922]; gy.: Mayer Edina, 2009.)

⁸⁰ Következésképpen a család csúfnevén, „Schiel”-nek (kancsal, ill. sunyi) szólította őket. Érdekes, hogy néhány évtizeddel később ezt a melléknevet már minden negatív felhang nélkül használták a család megjelölésére.

A plébános – megtépzott tekintélyét védelmezendő – verbális és fizikai erőszakhoz folyamodott, amivel azonban további érveket adott az őt „durva bánástacticával” vádolók szájába.

A plébániaszervezet és a plébános háznépe

A források alapján képet alkothatunk a plébánia, illetve a templom környékén tevékenykedő személyek köréről is. Itt elsősorban a forrásokban a plébános közvetlen munkatársaiként szereplő templomatyákról (Kirchenvater) és a „templomkáplánról” kell említést tennünk.⁸¹ Utóbbi minden bizonnyal sekrestyési feladatokat látott el, előbbieket pedig a liturgikus kíségetésen kívül a plébánia gazdasági és szervezési ügyeivel foglalkoztak.⁸² Ők a konfliktus során mindvégig a plébános pártján álltak, aláírásuk rendszerint ott szerepel minden mellette tanúskodó bizonyítványon. Többször tapasztalhatjuk, hogy a plébános elleni indulatok a templomatyákra is kiterjednek. Nagy vihart kavart például a temetőkert megnagyobbítása, amit Bacsák a községi földek kárára kezdeményezett. A felháborodást az váltotta ki, hogy a terület beszentelése után évekig egyáltalán nem is temetett ide, hanem a templomatyáknak és a templomkáplánnak adta át használatra.⁸³ A tumultus délelőttjén feldühödött emberek a plébániára betörve „a plébánus embereit kihányás végett” keresték.⁸⁴

Több helyen emlegetik a plébános embereiként a templomi zenészeket is. A budakeszi templomnak ekkor még nem volt orgonája, a források tanúsága szerint Bacsák nagy gondot fordított a templomi zenekar felvirágoztatására. A kóruson nyújtott szolgálatukért cserébe mentesültek a keresztelési, esketési és temetési stóladíjak alól.⁸⁵

Kevés szó esik a plébános háztartásában és gazdaságában segédkező személyekről. Egy helyen felróják a neki, hogy „volt koszt-adó gazdasszonyát Fischer Máriát pedig, a helyett hogy hiv szolgálatjáért megjutalmazta volna [...] azon felyül, hogy 20 pftjät lelketlen elhuzta, az ügyefogyottat, a mikor az kérné szobájából illetlen kidobta, s becstelenül kirugdosta.”⁸⁶ A sértett valószínűleg azonos a tumultus utáni per nyolcadrendű vádlottjával (62 éves, 5 gyermek anyja), akit a plébános szóbeli és tettleges bántalmazása miatt három hónapi

⁸¹ Templomatyák: Mathias Alt és Johann Theisz; templomkáplán: Josef Erning. Mindhárman helyi családokból származtak, és tisztségeiket a szóban forgó időszak egésze alatt viselték.

⁸² Vö. Magyar Katolikus Lexikon: egyházfi. (<http://lexikon.katolikus.hu/E/egyh%C3%A1zf%20fi.html>). Közvetve értesülünk például arról, hogy a plébánia rászorulóik számára hitelt nyújtott a templomvagyonból, ennek a bonyolítása is a templomatyák feladata lehetett. A plébánia mint falusi hitelintézmény egyébként mindeddig kevésbé feltárt jelenség. Vö. Seider 1996.

⁸³ Az 1858-ban kezdődő ügy részletes leírása: SzfvPL 4724A 361/1861. 40–45.

⁸⁴ Ítélet.

⁸⁵ SzfvPL 4724A 495/1861. melléklet.

⁸⁶ SzfvPL 4724A 361/1861. 6.

fogságra ítélték. Vallomása szerint „bizonyos követelése” miatt pörölt a plébánossal, aki azonban azelőtt már bíróságon is megvédte az igazát.⁸⁷ A források szolgálókról vagy szolgálólányokról nem tesznek említést, de nem kizárt, hogy időszakosan megfordultak a plébánián kisegítő személyek.

A plébános és a kocsmáros

Bacsák és a hasonlóan erős karakterű községi kocsmáros (Gemeindewirt), Winkler Lőrinc egyfajta különháborút vívtak egymással. A személyes ellentétükön túl közrejátszott ebben az is, hogy a két „intézmény” sokszor sértette egymás érdekszféráit.⁸⁸ Winkler Lőrinc (1809–1883), eredeti foglalkozására nézve asztalos, 1841-től bérelte a máriamakki, majd 1851-től a plébániával szemben található községi kocsmaházat.⁸⁹ A szabadságharc alatt a magyarok oldalán fogott fegyvert, hősiességéről, kalandos megmeneküléséről több történet is fennmaradt.⁹⁰ Annak idején ő is támogatta Bacsák Imre plébánosi kinevezését, később azonban annak „legnagyobb ellensége” lett.⁹¹ 1857 júliusában hét bizonyítvánnyal alátámasztott vádlevelet küldött a püspöknek, és a faluban uralkodó általános elégedetlenségre utalva egyházi vizsgálatot kért.⁹² Arra panaszkodik, hogy Bacsák mindenbe beleavatkozik („mischet sich in alle fremde Angelegenheiten die ihm nichts angehen”), a templomban és az iskolában durván viselkedik (itt utal a gyermekeikért inzultusokra), gyónókat üldöz el, és sokan már templomba se járnak miatta. A csatolt bizonyítványokban meg nem hallgatott húsvéti gyónásokról, ki nem fizetett budai fuvarokról, fizikai bántalmazásokról olvashatunk és felelgetik azt is, hogy egyszer a misén, ha nem szól neki a templomszolga, másodszer is átváltoztatja az ostyát: lám, ilyen, ha egy nyugtalan ember áll az oltár mögött.

Bacsák védekező levelében⁹³ sötét színekkel ecseteli a falu erkölceit és a kocsmáros vallástalanságát, egy hívei által aláírt bizonyítvány pedig minden vallás és erkölcs ellenségének, szabadgondolkodónak, felbujtónak és demagóg-

⁸⁷ Ítélet.

⁸⁸ Erre panaszkodik Bacsák is: „*Lites non eo ipso parochum arguunt auctorem: sed certe infestos aggressores, scandalosos excedentes in diversorio prope ecclesiam sito*” – SzfvPL. 4724A 495/1861. 6. A közösségi élet más területein is összeütközésbe kerülhettek. Például a táncmulatságot szervező legényeknek először a paptól kellett engedélyt kérniük. – Bonomi 1937. 10.

⁸⁹ Herein é.n. 50. A kocsmáltatási jog ekkor még uradalmi monopólium volt. A vendéglő épülete a mai községháza volt. Vö. Siklósi 2001b. 165–170.

⁹⁰ Bechtold é.n. 124; Bonomi 1943. 5; ill. Martin Lőrinc (sz.: 1922) szóbeli közlése. Egy 1849-ből fennmaradt, őt ábrázoló kép aláírása szerint Windisch-Grätz börtönében is raboskodott. Bechtold és Martin egyébként Winkler Lőrinc egyenesági leszármazottai.

⁹¹ SzfvPL 4724A 361/1861. 24.

⁹² SzfvPL 4724A 1020/1857.

⁹³ SzfvPL 4724A 1020/1857.

nak nevezi Winklert, aki nemcsak Szűz Máriát, de a gyónás és az áldozás szentségét is kigúnyolta. Kijelentik, hogy addig nem lesz nyugalom, amíg Winkler, az „elégedetlenkedők középpontja” marad a kocsmáros. Megemlítenek egy esetet, ahol látványos összeütközésre is sor került. A farsangban, Jézus nevenapjának nyolcadában,⁹⁴ a reggel 7-ig tartó bál végén Winkler a zenekarral együtt kivonult a kocsmából, és a főutcán, a templom mellett muzsikáltatott tovább, miközben a hívek a reggeli mise előtt gyónásukat végezték. Már a misére is harangozni kezdtek, mikor a plébános kijött a templomból, és leállította a zenét. Ezután a kocsmáros kihívó hangnemben, káromkodások és fenyegetések közepette kijelentette, hogy ha a csuhás („PfaF”) el nem megy a faluból, akkor ő és még ötvenen evangélikusok lesznek – és ha a császárig vagy Rómába kell is elmennie, akkor sem hagyja annyiban az ügyet.

A felháborodott kocsmárosban vádlevele összeállításakor nyilván már régóta gyűlt a feszültség, de inkább ellentétes hatást ért el vele: Bacsák könnyen tisztázta magát a vádak alól okosan felépített levelével és hiteles személyektől (jegyző, orvos, tanítók) szerzett bizonyítványaival. A polgári bíróság előtt tett kölcsönös feljelentésekből is a plébános került ki győztesen. Winklert „a Rom.Catholica vallás megbántásával elővetett vétségért” öt (más forrás szerint kilenc) havi fogságra ítélték és kocsmáltatási jogát is elvesztette.⁹⁵ Az 1862-es tumultusban ki is használta az alkalmat, hogy elégtételt vegyen Bacsákon: „lábrúgdosással” és – a sértett vallomása szerint – ökölrel is bántalmazta.⁹⁶ Nem maradt adósa a plébánosnak a kocsmárosné (Ramsperger Katalin) sem, aki maga is beismerte, hogy „a plébánusra férje bezárásáért haragudván, a tett elkövetésekor a paplakban jelen volt és szidta”, de a tanúk szerint nem érte be ennyivel, hanem „hajánál és fülénél fogva huzta és még az utcán is taszigálta és haját tépte.” Mindezekért az 53 éves férfit és 43 éves feleségét, hét gyermek szüleit egy év illetve 9 hónap fogságra ítélték. Winkler Lőrinc később visszaszerelte a kocsmáltatási jogot, és tekintélyes, tehető emberként élte le hátralevő éveit.⁹⁷

A plébános és a jegyző

A népes budakeszi családból származó jegyző, Andreas Frankhauser a plébános körüli konfliktusok kapcsán hosszú ideig mérsékelte, rendpárti álláspontot képviselt. Kész volt például Bacsák számára tanúskodni – egyébként a kocsmárossal egyetemben –, amikor az a faluban állomásozó zsandárok túlkapásai

⁹⁴ A Vízkereszt utáni második vasárnap.

⁹⁵ SzfvPL 4724A 361/1861. 32.; Ítélet.

⁹⁶ Ítélet.

⁹⁷ Családjában a vendéglős szakma generációkon át öröklődött: a kutatásban nyújtott segítségért köszönettel tartozom Winkler Lőrinc ükunokájának, Martin Lőrincnek (sz.: 1922, Budakeszi).

miatt tett panaszt (1855),⁹⁸ és az említett farsangi eset alkalmával is az ő pártját fogta. Talán éppen Winkler bebörtönzése jelentette a fordulópontot, amikor ő is ellene fordult.⁹⁹ Az 1858-ban a püspökhöz címzett, elsősorban anyagi természetű panaszokat tartalmazó levelet már Frankhauser is aláírta. Kapcsolatukat az is terhelte, hogy a jegyző feladata volt a plébánosra rótt (az abszolutizmus idején fokozott mértékű) nyilvántartási, jelentési kötelezettség ellenőrzése. 1859 januárjában az újoncozás körüli teendőik elmulasztása miatt tett panaszt – ezúttal a világi hatóságoknál.¹⁰⁰ Viszonyuk a Bach-rendszer bukása után csak tovább romlott. Bacsák Imre publicisztikájában is szót emelt a „bukott rendszer zsoldjában állott” falusi jegyzők ellen, „kik míg a népnek szabad érzelmü arcot mutatnak magyar ruhában járnak, sarkantyut pöngetnek, addig, mint két arcu Jánusok, a lelkeszt a burocracia előtt az ujoncozási szabályok iránti ellenszegülésről vádolják, és a népet a lelkeszel együtt minden absolut hatóság előtt oly nyomás alatt tartják, hogy teljességgel egyik sem mozdulhat.”¹⁰¹ A jegyző támogatói viszont azt vetik a plébános szemére, hogy az köpönyegforgató módon előbb „rebellisként”, majd a megváltozott politikai légkörnek megfelelően „fekete-sárga érzelmű” hivatalnokként próbálta beállítani Frankhausert.¹⁰²

A kettejük közötti személyes konfliktus egyre inkább megosztotta a falu lakosságát is.¹⁰³ Bacsák egy 1860. április 4-én kelt levelében arra kérte a püspököt, hogy járjon közben a Helytartótanácsnál a jegyző eltávolítása érdekében, mivel a vallástalan Frankhauser-család a kocsmárossal és rokonságával összefogtak ellene, és mind többeket térítenek tévútra rossz példájuk által.¹⁰⁴ A helytartótanácsi vizsgálat ezzel szemben arra az eredményre jutott, hogy a „két pártra szakadt falu” megosztásáért a plébánosé a fő felelősség, mivel a község ügyeibe hatáskörén túl beleavatkozik, amiért a püspököt a plébános megintésére kérték.¹⁰⁵ A határozat egyértelműen a jegyzőpárt álláspontját visszhangozza, a plébánost csak mintegy békéltetés céljából keresték fel, ő azonban nem fogadta túl barátságosan a helyi előjárókból és a Helytartótanács embereiből álló kül-

⁹⁸ SzfvPL 4724A 721/1855. Ebben az esetben Bacsák agilis személyisége a közösség érdekében mutatkozott meg. Az idegen (csehországi) származású zsandárok durva viselkedése és önkényeskedése elleni panaszok közös nevezőt jelentettek a helyi tekintélyszemélyek számára: a jegyző és a kocsmáros mellett a bíró, esküdtek, és a községi orvos is aláírta a bizonyítványokat.

⁹⁹ A plébános később a kocsmáros „szellemi örökösének” nevezi („*Notarius haeres principiorum Cauponis*”).

¹⁰⁰ Minderre Bacsák utal a püspöknek írt levelében (SzfvPL 4724A 584/1860). Más példák alapján is tudjuk, hogy a katonaköteles férfiak listájának összeállítsa kemény konfrontációkkal járt a plébánosok, lelkészek számára (vö. Szatmári 2002).

¹⁰¹ Bacsák 1873. 431–433. A cikk eredeti megjelenési helye ismeretlen.

¹⁰² SzfvPL 4724A 361/1861. 8–9.

¹⁰³ A „pártok” nagyságáról nehéz képet alkotnunk, de a jelek (pl. az összegyűjtött aláírások) arra utalnak, hogy a plébánossal szembenállók lehettek többségben.

¹⁰⁴ SzfvPL 4724A 584/1860.

¹⁰⁵ SzfvPL 4511 1334/1860.

döttséget.¹⁰⁶ Bacsák ezután még egy kísérletet tett a jegyző eltávolítására, de ezzel sem érte el a célját.¹⁰⁷ Frankhauser ugyan az ezután egyre inkább eldurvuló háborúskodás során inkább háttérbe vonult, de mindvégig hivatkoznak rá, mint a plébános elleni oldal „vezéralakjára.” A tumultus napján is inkább nyugtatni igyekezett a feldühödött tömeget, ennek is köszönhető, hogy az 1863-ban meghozott ítéletben végül felmentették az ekkor már Budaörsön szolgáló jegyzőt.

A plébános és az elöljáróság

A határozott egyéniségű pap egész Budakeszin töltött szolgálati ideje alatt jogot formált magának a község ügyeibe való beleszólásra. Ebből a szempontból központi kérdésnek számított a helyi hatalmi pozíciók betöltése, így az évenkénti bíró- és esküdtválasztások alkalmával gyakran fellángoltak az indulatok.¹⁰⁸ Már 1850-ben többekből felháborodást váltott ki, mikor a plébános pártfogoltját, Johann Almásyt választották bírónak, akit előző évben még politikai okokból („rebellis”) törölték a jelöltek listájáról. A panaszosok azt sérelmezik, hogy Bacsák barátait és kegyeltjeit akarja a helyi közigazgatásba segíteni, hogy így mindenféle előnyöket eszközölhessen ki, és kénye-kedve szerint irányíthassa a falu ügyeit, pedig a község „csak lelkipásztort szeretne, nem pedig plébánost, bírót, esküdtet és jegyzőt egy személyben.”¹⁰⁹ Az évtized közepén több évig Martin Schleer töltötte be a bírói tisztséget, aki aránylag kiegyensúlyozott viszonyt ápolt a plébánossal, de 1858-ban már az elöljáróság élén kérte a püspök segítségét a kialakult vitás (elsősorban anyagi) kérdések tisztázásában.¹¹⁰ Schleer után ismét Bacsák embere, Mathias Ruml lett a bíró, akit azonban 1860-ban a községi javak rossz kezelése és család vádjával eljárás alá helyeztek. Ennek ellenére novemberben mégis újraválasztották: egyesek úgy vélték, csak a plébános mesterkedése folytán,¹¹¹ Bacsák szerint viszont annak jeleként, hogy a személye iránti rokonszenv „a nem félrevezetett község körében a többségnél fényesen megvan.”¹¹² Alig egy hónap múlva, december 8-án

¹⁰⁶ Ezt a jelenetet megismerhetjük a jegyző-párt (SzfVPL 4724A 361/1861. 7–8.) és a plébános-párt szemszögéből is (SzfVPL 4724A 1360/1860., melléklet).

¹⁰⁷ Erről a püspöknek írt leveléből (SzfVPL 4724A 1360/1860) értesülünk.

¹⁰⁸ Ezt Budakeszin a vizsgált években Mindenszentek környékén tartották. Az időpont és a választás módja egyébként országszerte nagy változatosságot mutat (erről lásd: Kocsis 2000. 587–595). A lelkipásztor és az elöljáróság kapcsolatában máshol is állandó konfliktusforrást jelentett egymás illetékességi körének megsértése (vö. például 18. századi protestáns példák alapján: Lipp 1981. 167).

¹⁰⁹ Az erről tudósító 1851-es beadvány aláírói között Johann Rieth korábbi és Franz Follath későbbi bíró neve is felbukkan. – SzfVPL 4724A 495/1861., melléklet.

¹¹⁰ SzfVPL 4724A 985/1858.

¹¹¹ SzfVPL 4724A 361/1861. 37.

¹¹² SzfVPL 4724A 495/1861.

történt a következő vitás eset, amely viszont a plébános pártbíveit háborította fel. A megyei közgyűlésbe küldendő képviselők személye ugyanis nem nyerte el a bíró és a plébános pártjának tetszését. Új választást szerettek volna kieszközölni a megyétől, mondván, a megválasztottak nem alkalmasak a feladatra, mivel „sem a nyelvet, sem a tárgyat nem értik”, ráadásul egyikük a jegyző közeli rokona. Azt is kifogásolták, hogy választást levezető jegyző csak aznap értesítette a bírót, így a reggel megtartott eseményen csak mintegy 30 „utcáról összefogdosott” ember szavazott, ami nem képviselhet egy 3000 fős települést. A soron kívüli előjáróság-választáson (1861. január 19.), amelyet minden bizonynyal a Rumpl személye körüli bonyodalmak tettek szükségessé, már tettelegességgig fajult a két párt között feszülő ellentét. Rendhagyó volt a választás azért is, mert a jegyző személyéről is szavaztak, ami általában nem volt szokás:¹¹³

„Eljött azonban az a nap is, melyen az Elöljáróság lett választandó, és ez 1861-ike évi Januárhó 19-ike napja volt. A választók igen is nagy számba jelentek meg, a már összegyűlt választók közepette, barsány éljenek közt megjelent a választást vezérlő Járásbeli Szolgabíró Ur is segéd-esküdjével, ki is a választó gyűlést azonnal megnyitottnak nyihánítá! – Mindenek előtt a Jegyzőválasztás került szónyegre! A választók általános többsége a Jegyzőt felkiáltás útján kívánta továbbra is hivatalába meghagyatni, mely általános felkiáltásra a tanács-terem ajtajáig előre nyomult 5 egyéniség tele torokkal azt visszabongoztatá „aufi mit dem glumpeten (?) Notär!” ezen lárma általános ingerültséget okozott! Ugyanezen lárma közt jön maga Ó Nagyöntisztelendősége káplánjával, s pártbíveit a választásra megjelent 15öt buzdítván maga és káplánja a tanács-terembe tolakodott, s az asztalnál megálltak. Alighogy Ó Nagyöntisztelendősége szót emelt, s mibelyt a választók többsége őt maga közepette megpillantá – elgondolva percz alatt az ok nélkül s lelketlen általa okozott zavarok seriesét, s azt, hogy az utóbbi bíróválasztásnál mily lelküismeretlen csint követett el – az egész tömeget egy zszibongó morgás járá keresztül, mely végre ön akarát elleni dühbe tört ki, s egyszerre valamennyi e szavakat hallattatá: „wir brauchen keinen Geistlichen hier – hinaus mit dem Pfaffen” s míg az ingerültség lecsillapodott volna, rögtön, mely csak percz mive volt, az egész tömeg Ó Nagyöntisztelendőségét a Tanácssteremből embereivel együtt kítolta. A rend azonnal helyre állott, a Jegyző-választás megkezdett, s Jegyzőnek Frankhauser Andor Ur általános szavazat többséggel 15 ellen kiké Ó Nagyöntisztelendőségének emberei voltak, megválasztatott felkiáltás útján a bíró is, kinek éljenezni kalap fölemeléssel, magának Ó Nagyöntisztelendőségének is tetszett, ezek után Ó Nagyöntisztelendősége pártbíveivel együtt eltávozott, s a többi előjárók a legnagyobb rendbe megválasztattak.”¹¹⁴

A plébános és hívei természetesen felháborodtak ezen a bánásmódon. Az elmérgesedő közhangulatért a jegyzőt és barátait tették felelőssé, a közügyekbe való beleszólás jogát pedig Bacsák továbbra is fenntartotta magának. Az általa a „latrocinalis” jelzővel illetett választáson azonban egyik legnagyobb ellenlábasa,

¹¹³ A jegyző nem a falugyűlés vagy a városi tisztújítás során választott tagja, hanem alkalmazottja volt a tanácsnak (Kocsis 2000. 590). Hogy ekkor mégis napirendre került a jegyző személye, az az 1860 októbere után uralkodó közhangulattal állhat összefüggésben, amelynek következtében a Bach-rendszer tisztségviselőit sok helyen eltávolították hivatalukból.

¹¹⁴ SzFvPL 4724A 361/1861. 10–12.

Franz Follath lett a bíró és az esküdtek többsége a jegyző-pártból került ki, ezzel pedig a konfliktus új szakaszba lépett.

A konfliktus radikalizálódása

Az új elöljáróság első dolga volt, hogy minden részletre kiterjedő panaszlevelet szerkesszen a plébános ellen.¹¹⁵ Az ügyvéd által felvett terjengős stílusú vádiratban Bacsák azonnali eltávolítását, perbe fogását és adminisztrátor kinevezését kéri a püspöktől. Farkas Imre megküldte az irat másolatát Bacsáknak, aki pontról pontra válaszolt az őt ért vádakra,¹¹⁶ a vizsgálat azonban csak egy hónappal ezután indult meg, miután a plébános hívei már valóságos ostromállapotról számolnak be:¹¹⁷ eszerint a „rosz lelkű, minden vallás nélküli párt” már nemcsak „alaptalan vádjaival” támadja a plébánost, hanem „legközelebbi időkben éjszakának idején történt fenyegetések közt már négy izben minden ablakait zsalugáterjait sött még az ablak ráamákat is, durongokkal, kövekkel, és más e félékkel” betörte. Ugyanitt írnak a Flórián napján és a keresztjáró napokon tartott processziók körüli botrányos eseményekről is, amikor a hívek egy része – Franz Follath vezetésével – a templomi zászlókat és a keresztet „elragadva”, a plébánost és hűséges híveit magára hagyva külön búcsúmenetet és processziókat tartott, a káplán által vezetett menetet pedig „feltett kalapokkal, sipokali fityülésekkel, ’s csufólodásokkal fogadták”. Az őket ezek után kiprédikáló káplánt durván rendre utasították, a plébánost pedig a plébániáról való kidobással fenyegették. A püspök Kuncz László szentszéki ülnököt utasította az iratok átvizsgálására és az ügy véleményezésére,¹¹⁸ és felkérte a vármegyét, hogy az egyházi eljárás lezárultáig állítsa helyre a rendet Budakeszin, és biztosítsa az „ottani lelkész urakat mind lakukban, mind hivatalos foglalkozásaikban minden bántalmazásoktól, hiszen a „nyugtalan párt” által „már nem csak a vádlott hanem maga a vallás is megsértetett”.¹¹⁹ Ekkor még nem volt a kezében az a levél, amelyben a budakeszi elöljáróság számol be a közelmúlt eseményeiről. Ők mindent a plébános elleni jogos gyűlöletre vezetnek vissza, és láthatóan próbálják hátrítani a felelősséget:

„Ezekben felül – mik a hivatalos érintkezésben a lelkész iránti gyűlölséget tanusítja – a lelkész úr a társas magány életben is a legbotrányabb események kuforrása – igyjelensül már négy izben tiszteltetett meg – az eddig Budakeszin ismértlen volt macskazénevel – ablakjai ismételt izben betörtettek – és a

¹¹⁵ SzFvPL 4724A 361/1861. – Az első változatot (február 15.) a püspök még pontosítás és bizonyítás céljából visszaküldte, az 54 oldalas, 33 bizonyítvánnyal alátámasztott második változat március 22-én kelt.

¹¹⁶ SzFvPL 4724A 495/1861. (április 15.)

¹¹⁷ SzFvPL 4724A 526/1861. (május 9.)

¹¹⁸ SzFvPL 4724A 828/1861. (május 12.)

¹¹⁹ SzFvPL 4724A 829/1861. (május 12.)

*közszégi előjárásának minden éberségének és előgondoskodásának nem sikerült azoknak elejét venni, avagy azokat meggátolni – minek azon sajnós következménye is lehet, hogy a nép mely lelkésze eránti tiszteletet már úgy is elvesztette – az világi előjárói irányában is elveszítse – és ez által az erkölcstelen-ség végzetlenül mélyébe essen.”*¹²⁰

A helyzet radikalizálódása szemmel láthatóan nem kedvezett a panaszosok egyházi megítélésének. Kuncz László véleményét már a kitört „közbotrány” fényében fogalmazta meg.¹²¹ Úgy látja, hogy a plébános ellen „semmi oly vád be nem bizonyíttatik, mely a plébánosi hivatal elhanyagolását tanusítaná”, budakesziek pedig a „kath. valláshoz ragaszkodást tanusító szavaikkal” éppen ellenkezően viselkednek. A püspök ezután atyai intésben részesítette híveit, akik „a korviszonyok és roszelekkü izgatók befolyása által tántoríttatva”, a lelkipásztor ellen fellázadtak, sőt még a nyilvános ájtatosságokat is megháborították, amin „a napi sajtó által országszerte elterjedvén az egész magyar egyház mélyen megilletődött és megbotránkozott”. A plébános esetleges hibáit ezzel szemben az emberi gyarlóságnak minősítette, ami elnézést és könyörületet érdemel.¹²² A püspöki válasz érthetően nem elégítette ki a panaszosokat: az előjáróság hamarosan Scitovszky János esztergomi érsekhez fellebbezett, ám az újabb iratvizsgálat ugyanarra az eredményre jutott.¹²³ Hogy az elégedetlenek ebben az ítéletben sem nyugodtak meg, azt Farkas Imre szeptember 15-én kelt leveléből tudjuk meg, amelyben a budakesziek engesztelhetetlenségén és megátalkodásán sajnálkozik, és próbálja nyugalomra, engedelmességre és lelkipásztoruk iránti szeretetre, bizalomra inteni a lázongókat.¹²⁴

A vizsgálatok tehát egyházzjogi szempontból nem találtak törvényes okot arra, hogy Bacsákot javadalmától megfosszák. Ellenségei nem tudtak hatásos érvet felhozni ellene, vádiratuk túlfűtött és körülményes stílusa pedig a várttal éppen ellenkező hatást ért el.¹²⁵ Ennek ellenére túlzott optimizmusra, vagy még inkább a helyzet rossz felmérésére vall a püspök részéről, hogy egy józan „atyai intéssel” kívánt pontot tenni ennek a már elmérgesedett ügynek a végére. Farkas intelmében lényegében a plébános érvei csengenek vissza, mikor „a korszellem okozta mámor” ellenében az egyház tekintélyéért száll síkra. Ugyanezt fejezik ki Bacsák esperesi kerületének plébánosai, akik arra kérik a püspököt,

¹²⁰ SzfvPL 4724A 521/1861. (május 11.) A „macskazene” említése egyébként olyan szokáshátteret sejtet, amely – bár magyar nyelvtérületen kevésbé adatolt – kiterjedt európai rokonsággal rendelkezik (vö. Dömötör Tekla 1957; Le Goff – Schmitt 1981).

¹²¹ SzfvPL 4724A 552/1861. (május 19.)

¹²² SzfvPL 4724A 619/1861. (június 9.)

¹²³ SzfvPL 4724A 658/1861.

¹²⁴ SzfvPL 4724A 999/1861. Egyébként az érseki vizsgálat eredményeit is csak Farkas Imre interpretációjában, illetve a neki küldött levélből ismerjük.

¹²⁵ A püspök külön megfeddi a híveket az „illetlen, egyházellenes, műveletlen, szinte durva vérsértő kifejezések” miatt „melyek panaszlevelükben lelkipásztoruk ellen foglaltatnak”. Farkas Imréről egyébként azt is följegyezték, hogy egy időben a magyar nyelvű leveleket egyáltalán nem is vette figyelembe. – Adriányi 2009. 55.

hogy az ügyet a polgári igazságszolgáltatás teljes kizárásával kezelje, mondván, ha a vádlók „a nemes vármegye” bírósága előtt nyilvános diadalt aratnak, akkor ezáltal az ő „pásztori tekintélyük” is súlyos sebet kap, és alkalomadtán hasonló sorsra juthatnak, mint esperesük.¹²⁶

Az egyházi vizsgálatokkal párhuzamosan – az előjárók panaszai és püspök rendfenntartásra irányuló kérése nyomán – a vármegye is küldöttséget nevezett ki, és kikérdezéseket rendelt el a helyzet tisztázására. A püspökhöz eljuttatott összegzés szerint a problémák forrása a „helybeli lelkész egyesek, és a’ község előljároság irányában’ maga viselete, ’s az ennek folytán ellene támadott gyűlölet [...] mi csupán az illető Bacsák Imre esperes úr onnan leendő máshová áttételével eszközölhető.”¹²⁷ Farkas Imre püspök azonban határozottan elutasította a megye „rossz és részrehajló” eljárását, mondván, ő csak a rend helyreállítását, a „bűnösök” és „izgatók” felkutatását kérte, nem pedig az egyház belügyeibe avatkozó vizsgálóbizottság kinevezését.¹²⁸ A hívek azt is nehezményezték, hogy a püspök panaszaira „meghallgatás nélkül dorgálón válaszolt”, amit azonban Farkas – a kétszeres vizsgálatra hivatkozva – szintén visszautasított. Ekkor már megérkezett hozzá a budakeszi előjárók újabb levele is, amelyben a mielőbbi intézkedést sürgetik, jelezve, hogy „az egész népség ellene [t.i. Bacsák ellen] fel van ingerelve – és könnyen a legnagyobb szerencsétlenség történhetik – melyért aztán a községi Előljároság a felelőséget magára nem vállalhatja”:

„Mult hó 13-án nem irtódzott az oltárnál megfordulni és azt hirdetni – hogy az egész ausztriai birodalomban az Isten sehol sem sértetett meg jobban mint a budakeszjiek által!! ’s miután ennek daczára jó termésünk volt, némely jó lakosok felszólítására bucsú menetet rendezett Maria Remeté /Maria Einsiedl/ hez – azon hó 19-ére – melyre minden híveket meghí – hogy Isten előtt büntényeikért bocsánatot kérjenek. Amint a népség az egyházból kijött zúgolódott – hogy ők a plébános ural ki megint újra kezd sérteni nem mennek – hanem külön – a mint meg is történt mert 19-én csak kevesen mentek – 26-án pedig a káplán ural 5-6-szor annyian mentek Maria Remetére bucsujáratra. Minden szentek napkor ha szép idő lett volna – az egész népség megint külön ment volna a temetőbe – mert a plébános ural nem akarnak semmi szin alatt már menni – annyira van már az ellenszenv felfokozva ellene.”¹²⁹

Érdemes megfigyelni, hogy a hívek a plébános lesújtó véleményével a jó termés tényét állítják szembe, mintegy ezzel cáfolva az Isten megsértésének vádját. A jó termésért pedig szükségesnek tartják a hálaadó zarándoklat megtartását. A szentmisén, zarándoklaton és a temetőlátogatáson részt venni vallásos kötelesség: az őket sértegető plébánost azonban nem hajlandók követni. Ez a vonás az egész konfliktus szempontjából tanulságos.

¹²⁶ SzfvPL 4724A 488/1861. (szeptember 15.)

¹²⁷ SzfvPL 4724A 1039/1861. (a püspöknek megküldött vélemény – szeptember 15.)

¹²⁸ SzfvPL 4724A 1309/1861. (november 28.) Időközben egyébként Bacsák is keresetet nyújtott be a püspöknek, amelyben három bizonyítvánnyal azt kívánta alátámasztani, hogy a vármegyei vizsgálat megvesztegetett és részrehajló volt. – SzfvPL 4724A 1152/1861., október 28.

¹²⁹ SzfvPL 4724A 1225/1861. (november 1.)

Egy vélhetően 1861 őszi (keltezetlen) panaszból arról értesülünk, hogy a rend fenntartása érdekében már katonákat szállásoltak be a faluban, és többeket elő is állítottak. Az előljárók azonban rámutatnak arra, hogy ezzel csak tovább mérgesedik a plébános és a falu közti viszony, és figyelmeztetnek rá, hogy „a késedelemben veszély forog”, csak a plébános elhelyezése akadályozhat meg „olgy eshetőségeket, mellyek minden igaz keresztény lelkét mély fájdalommal borítanak el”.¹³⁰ A tavasz folyamán a Helytartótanács utasította Kapy Ede főispáni helytartót a helyzet újbóli felderítésére. A vizsgálat nyomán Franz Follathot májusban elmozdították a bírói hivatalból, és eljárást indítottak ellene, de a jegyzőt meghagyták állásában. A lelkészt illető járulékok pontos kifizetése, a pap személye és a paplak biztonsága érdekében is intézkedéseket tettek.¹³¹ Mindemellett a vármegye – és ennek nyomán a Helytartótanács is – fenntartotta abbéli álláspontját, hogy végleges és megnyugtató megoldás csak a plébános elhelyezésével remélhető. A püspök azonban továbbra is késlekedett az intézkedéssel, és ez végül sajnálatos következményekkel járt.

A tumultus

1862. június 5-én délelőtt Bacszak Imre panaszainak kivizsgálására Budakeszire érkezett Fischer-Halászy Ernő főszolgabíró.¹³² A községháza előtt több száz ember várta már, akik ekkor még a felszólításnak engedelmességgel „csendességgel oszlottak.” Ez azonban csak néhány órával késleltette a botrány kitörését. Délután fél kettőkor, ebédelni tartván főszolgabíró a templom sarkánál vált el a plébánostól, aki a plébánia felé vette az útját. Ekkor rohanta meg a lesben álló tömeg, és csak Halászy lélekjelenlétének köszönhető, hogy sikerült a plébánia ajtaján bemenekülnie. Itt a főszolgabíró mintegy negyed órán át nézett farkasszemet az „előrohant néptömeggel”, miközben a helységbe rendelt katonaság parancsnokát is értesítette, hogy álljon készenlétben. Már-már úgy festett, hogy Halászynak sikerül szétszéledésre bírni az embereket, amikor váratlan fordulat következett. Wegmann András ugyanis a kerítésen bemászva a másik utcára nyíló kaput kinyitotta, és mintegy harminc emberrel betört a paplakba. A folyosón tartózkodó plébánost fölkapták, és vele együtt kitörtek az épületből, úgy, hogy az ajtó előtt intézkedő főszolgabíró „ugy a földhöz sulytatott, hogy néhány percig eszméletlen volt.” A plébánost a tömeg ütni, rúgni, lökdösní kezdte, „míg végre a plébánus atya Batocsy Imre, a 80 éves aggastyán testével

¹³⁰ SzfvPL 4724A 880/1861.

¹³¹ Egy levélből tudjuk, hogy Bacszak az előjáróság elleni beadványaival szinte folyamatosan „bombázta” a különböző polgári és egyházi hivatalokat: SzfvPL 4724A sz.n./1862. (1862. július 6.)

¹³² Az események leírásánál az Ítélet szövegére hagyatkozom.

befedte, s ekként a további bántalmazásoktól megóvta.”¹³³ Nem volt szó tehát elvakult ütlegelésről, vagy lincselésről. A plébánost kihurcolók közül néhányan rögtön a letaglózott főszolgabíró segítségére siettek, és biztosították afelől, hogy őt nem állt szándékukban megsérteni, de egyúttal kijelentették, hogy „többé dühökkel nem bírnak” és a plébánost maguk viszik ki a faluból. Ezután került sor az épp annyira jelképes, mint valóságos szándékot tükröző üres kocsi előhúzására, amelyre Bacsákot fel akarták tenni. Ettől végül Halászy és az időközben odaérkezett jegyző, Frankhauser Endre felszólítására elálltak. Ekkor már a helyszínen volt a Budakeszin tartózkodó mintegy húsz legényből álló katonaság is, amire azonban a tömeg „nem hátrált, hanem még inkább tömegesedett.” Egy részük a főszolgabíróra vonta kérdőre, „hogya miért küld rájuk katonaságot? Gonosztevők-e ők? Vagy lázadók, kik adójukban, katona állításban pontosak s jó polgárok. Ők csak papjukat nem óhajtják, ki közülük sokakat szerencsétlenné tett.” Mindazonáltal egyfajta patthelyzet alakult ki: az embereket fölszólították a hazatérésre, mire ők azt válaszolták, hogy „ők nem akarnak bántani senkit s haza fognak menni, ha a katonaság eltávozik.” Mivel a plébános maga mindeközben már „a kerten keresztül Budára elment”, a főszolgabíró pedig belátta, hogy ilyen kielezett helyzetben „ezen csekély katonai erő tettleges alkalmazásával csak a bajt növelhette volna”, a katonaságot elvonulásra szólította fel. Ezután néhány nyugtalankodó még „kihurclás végett” kereste Bacsákot, de a rend rövidesen helyreállt.

A következmények

A történetek után a királyi helytartó (Pállfy Móric) személyesen kérte fel a püspököt az azonnali intézkedésre, és ekkor már Farkas is belátta, hogy a plébános nem maradhat tovább Budakeszin.¹³⁴ Nem így gondolta azonban maga az érintett, aki kijelentette, hogy „készebb Budakeszen meghalni, mint valakivel cserélni”. Azzal az ötlettel is előállt, hogy egy másik plébánia helyett inkább az üresedésben lévő kanonoki állásba helyezték, ez a kívánságát azonban a püspök határozottan elutasította. Felvetődött, hogy Bacsák valamilyen oktatási funkcióba (egyetemi tanszékre, iskolaigazgatói posztra) kerüljön, ahol „tudományos képzettségét” kamatoztathatná, ezt viszont a helytartó nem tartotta időszerűnek. Ismét megszólalt az ügyben az esztergomi érsek is, miután Pállfytól értesült róla, hogy több mint 100 család már a katolikus hit elhagyását (apostasia) helyezte kilátásba abban az esetben, ha Bacsákot 2-3 héten belül el

¹³³ Az említett Batocsy Imréről semmi közelebbi nem derül ki.

¹³⁴ A Helytartóság és a püspök levelezése július 11. és július 26. között folyt: SzfvPL 4724A 849/1862; SzfvPL 4724A sz.n./1862; SzfvPL 4724A 904/1862; SzfvPL 4724A 927/1862.

nem helyezik.¹³⁵ Scitovszky sürgető utasításának hatására¹³⁶ a püspök végül rendkívüli kánoni látogatásra határozta el magát, és augusztus 28-án személyesen szállt ki Budakeszire.

A tanácskozás határozatában, a Kincstári Igazgatóság és a vármegye képviselőinek egyetértésével kimondták Bacsák Imre elmozdítását, és másnaptól adminisztrátort neveztek ki a plébánia élére Kuncz László személyében, aki mint szentszéki ülnök már amúgy is ismerte a helyi viszonyokat. A döntést közölték a falu előjáróival, a népet pedig nem más, mint Fischer-Halászy Ernő tájékoztatta.¹³⁷ Az adminisztrátor októberben a kedélyek csillapodásáról számolt be a püspöknek,¹³⁸ de újra fellángoltak az indulatok, mikor Bacsák október 25-én megjelent a községben Petz Antal pilisvörösvári plébánossal, akit mint hivatali utódját mutatott be. A plébániacsere valóban meg is történt,¹³⁹ mégis visszatetsző volt Bacsák fellépése, „mely a’ községben azt a meggyőződést ébreszti, hogy új lelkészüket az ő befolyása folytán neveztetik.”¹⁴⁰ Az átadás-átvétel sem zajlott zökkenőmentesen, ugyanis Bacsák még november elején sem költözködött ki Budakesziről, közben Albrecht Ádám bíró a pap „szobáit felnyitatta, a holmiját kiszóratta”. Bacsák természetesen vádat emelt a bíró ellen, aki azonban a főszolgabíró meghagyására, illetve Kuncz László kérésére cselekedett.¹⁴¹

A tumultus hangadóit az esemény után őrizetbe vették, és júliusban 41 vádlott ellen indult meg a büntetőper.¹⁴² Az elsőfokú tárgyalás 1863. május 11–13-ig folyt Pest-Pilis-Solt vármegye Fenyítő Törvényszékén, az ítéletet június 6-án hirdették ki. Az alperesek között mindkét nem, minden korosztály (22–65 évesig), mindenféle társadalmi réteg és foglalkozás képviselve volt. Tizennégyet (például Frankhauser jegyzőt) felmentettek, tizenketten (köztük az időközben elhalálozott Hierholz Magdolna) kaptak egy hónap, vagy annál rövidebb idejű büntetést, kilenc vádlottra róttak ki 6 hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztést. Köztük volt a Winkler-házaspáron kívül a tumultus során a plébániára

¹³⁵ Ugyanezt emeli ki a budakeszi eseményekről tudósító rövid hír a *Vasárnapi Újság*ban is (IX. évf. 33. szám. [1962. aug. 17.] 395.)

¹³⁶ SzfvPL 4724A 1156/1862.

¹³⁷ A rendkívüli canonica visitatio szövege: *Protocollum*, 1162/1862.

¹³⁸ Egy új, a „Kreutzacker” dülöben felállított kereszt felszentelése kapcsán ír feljebbvalójának. Érdekesség, hogy a keresztet a korábbi „Bacsák-párti” bíró, Mathias Rumpl és felesége emeltette, és ma is Rumpl-kereszt néven ismert. – SzfvPL 4511 1355/1862; SzFvPL 4511 1446/1862.

¹³⁹ SzfvPL 4724A 1595/1862. – Bacsák az alesperesi posztot is visszakapta: *Protocollum*, 1619/1862.

¹⁴⁰ Ezt nehezményezi a főispáni helytartó a püspöknek írt levelében: SzfvPL 4724A 1539/1862. nov. 3.

¹⁴¹ SzfvPL 4724A 991/1863.

¹⁴² Az ügyre vonatkozó törvényszéki és főszolgabírói iratok néhány levélen kívül hiányoznak a levéltárból, az események (az Ítélet szövegén túl) többnyire a bírósági idézések, valamint a mutató- és iktatókönyvek alapján rekonstruálhatók (PML IV. 265b 221, 233, 234 etc./1863.; 116–117. kötet; PML IV. 300c számozatlan kötetek).

behatoló Wegmann András, és az elsőrendű vádlott, Eszterle Ferenc, a legnagyobb budakeszi paraszt-rezesbanda megalakítója is. Az elsőfokú ítéletet a Királyi Táblához való föllebbezés követte, a vádlottak sorsát azonban itt most nem követjük tovább.

Összefoglalás és kitekintés

Dolgozatomban egy helyi konfliktus kapcsán a pap és a közösség közti viszony érzékeny egyensúlyára koncentráltam. Láthattuk, hogy a laikusoknak a hierarchikus egyházi igazgatás és a kegyúri viszonyok rendszerén belül is számos eszköz és alkalom állt rendelkezésére papjuk személyével, működésével kapcsolatos igényeik érvényre juttatására: a plébános végül „népe gyűlölete miatt” volt kénytelen állomáshelyéről távozni. Az egzisztenciális, illetve pasztorációs kérdések mellett állandó konfliktusforrást jelentett a plébános hatáskörének, funkcióinak, tekintélyének eltérő értelmezése. A vizály elmérgesedésében fontos szerepet játszott a plébános határozott személyisége, de ehhez a hívek oldaláról is olyan vezéregyéniségekre volt szükség, akik az elégedetlenkedők élére álltak. Kulcsfontosságú – és további vizsgálatot érdemlő – momentum a vallási kötelezettségeknek való megfelelés interiorizált igénye és a plébánossal szembeni ellenszenv közötti feszültség. Tagadhatatlan, hogy az adott történelmi helyzet is rányomta a bélyegét a pap és híveinek kapcsolatára, de nehéz megítélni, mennyiben tekinthetők a budakeszi események kirívó esetnek, vagy esetleg 19. századi szekularizációs folyamatok tipikus tünetének. Mindenképpen szükség van további hasonló esetek föltárására ahhoz, hogy általánosabb megállapításokra juthassunk. Hozzátehetjük még, hogy a vizsgált történet is rejt még magában kifejtésre érdemes részleteket, aspektusokat (például a vallásgyakorlat – szentségek, körmenetek, búcsújárás – aspektusai vagy a konfliktuskezelés kulturálisan meghatározott módozatai kapcsán), amelyekre szintén egy nagyobb korpusz birtokában érdemes visszatérni. Külön tanulmányt érdemelne az ügymáig tartó utóélete is. Mindezzel együtt remélem, hogy Bacskák Imre és a budakesziek esetét vizsgálva hozzájárultam a 19. századi alsópapság társadalmi helyzetének és a néppel való kapcsolatának megértéséhez.

Levéltári források

PML = Pest Megyei Levéltár

V. 1016b Budakeszi nagyközség iratai, polgári kori iratok

IV. 265b Pest Megye Fenyítő Törvényszékének iratai, fenyítő perek

IV. 300c Fischer-Halászy Ernő és Heringh Mór főszolgabírók iratai, fenyítő iratok

Ítélet = Ismeretlen levéltári dokumentum, eredetileg a Pest Megyei Fenyítő Törvényszék iratai közül (932/ftö/1863) – másolata, magántulajdon

SzfvPL = Székesfehérvári Püspöki Levéltár

4511 A budakeszi plébánia iratai

4724A Bacsák Imre personalia

Protocollum = Protocollum Dioecesenum Ecclesiae Budakesz Felicibus sum Auspiciis Illst. ac Rmmi. D. Josephy Kopácsy Quarli Albaregalen iam Episcopi Anno 1822. Szent László Közösségi Ház Könyvtára (Budakeszi)

Schematismus 1848 = Schematismus Venerabilis Cleri diocesis Alba-Regalensis pro anno a Christo nato 1848.

Irodalom

ADRIÁNYI Gábor

2009 A Bach-korszak egyházpolitikája. 1849–1859. Budapest

BACSÁK Imre

1837 Theses ex universa Theologia, quas superatis examinibus rigorosis consentiente Illustrissimo Reverendissimo ac Magnifico Domino Directore et Praeside annuente item inclyta Facultate Theologica pro gradu doctoratus in Regia Scientiarum Universitate Hungarica consequendo publice Propugnandas suscepit Emericus Bacsák dioecesis Alba-Regalensis presbyter, et cooperator Budakeszensis. Anno 1837-o die 7-a Decembris. Pest

1847 A megtestesült Ige, az igaz felvilágosodás és szabadságnak szerzője. Egyházi beszédben fejtegette Bacsák Imre hittudor, a' Székes-fejérvári Püspöki Pappneveldeben az erény- és lelkész-tudomány' nyilvános és rendes tanára, és szent szék ülnöke. Karácson napján a' székes-fejérvári fő templomban MDCCCXLVI-ban. Pápa

1855 Jegyzetek az egyházi jogi ellenészrevételekre a Religióban adott Felelet fölött. Pest

1863 Egyházi kerkérdések (Kirchliche Zeitfragen). Pest

1873 Egyházi, nevelési és politikai dolgozatok. Budapest

1874 A polgári házasság kérdése a magyar képviselőház szőnyegén, tekintettel legújabb, különösen magyar protestans jogtudósok nyilatkozatára. Budapest

BECHTOLD, Jakob

- é.n. Über Betyaren, Panduren, 1848/49 und anderes. In: Uő.: Ein Donauschwabe kritzelt. München, 120–126.

BECK, Rainer

- 1988 Der Pfarrer und das Dorf. Konformismus und Eigensinn im katholischen Bayern des 17./18. Jahrhunderts. In: Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung. Hg. von Richard van Dülmen. Frankfurt am Main, 107–143.

BINDORFFER Györgyi

- 2005 „Wir Schwaben waren immer gute Ungarn”. Budapest

BONOMI Jenő [=BONOMI, Eugen]

- 1937 Deutsches Burschenleben im Ofner Bergland. (Sonderdruck aus den Südostdeutschen Forschungen Bd. II.) München
 1943 1848/49 im Ofner Bergland. (Sonderdruck aus den Deutschen Forschungen in Ungarn. VIII. Jahrgang, Heft 1.) h.n.
 2009 Német lövészegyletek a budai hegyvidéken (1941). In: Kovács József László (összeáll. és ford.): A céltáblákat szőlő díszítse. Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–19. században. **osz?** Budapest

BÜNZ, Enno

- 1988 „Gottloses Wesen” und „Christliche Ordnung”. Streitigkeiten zwischen Pfarrern und Gemeinde 1530 in Gaukönigshofen. In: Kirche und ländliche Gesellschaft in Mainfranken von der Reformation bis zur neuesten Zeit. Dargestellt an den Dörfern Frickenhausen/Main – Gaukönigshofen – Geldersheim. Hg. von Klaus Wittstadt. Würzburg, **1–42**.

DEÁK Ágnes

- 2001 Egyházpolitika és nemzetiségpolitika összefonódása az 1850-es években Magyarországon. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest (**OSZ?**)

DÉNESI Tamás

- 2006 Alsópapság, pasztorizáció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest

DÖMÖTÖR Tekla

- 1957 Erscheinungsformen des Charivari im ungarischen Sprachgebiet. Acta Ethnographica VI. 73–89.

DUHAMELLE, Christophe

- 2003 Konfessionelle Identität als Streitprozess. Der Gesangbuchstreit in Wendhausen (Eichsfeld), 1792–1800. Historische Anthropologie 11. 397–414.

Eriksson, Magnus – Krug-Richter, Barbara (Hg.)

- 2003 Streitkulturen. Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16–19. Jahrhundert). Köln–Weimar–Wien (Potsdamer Studien zur Geschichte der ländlichen Gesellschaft, Bd. 2.)

- FAZEKAS Csaba
2001 Ismeretlen egyházpolitikai röpirat 1849-ből. Magyar Könyvszemle 4. sz. 454–466.
- Follath, Franz (Hg.)
1986 Wudigess/Budakeszi. Heidelberg
- FORINTOS Attila
2011 Székesfehérvár címzetes kanonokjai. Székesfehérvár
- GALGÓCZY Károly
1876–1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. I–III. Budapest
- GEERTZ, Clifford
2006 Kulturbegriff und Menschenbild. In: Historische Anthropologie. Basistexte. Hg. von Aloys Winterling. München, 47–66.
- GOODALE, Jay
1999 Pfarrer als Außenseiter. Historische Anthropologie 7. 191–211.
- JAUTZ M. Flamina
1939 Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged
- JELLI, Anton
1977 Die Geschichte der Schule von Zsámbék 1868. Dargestellt nach den Akten der kanonischen Visitationen im Diözesanarchiv von Stuhlweißenburg. Unser Hauskalender 37–42.
- JÓKAI Mór
1889 A rosszul osztzott testvérek. Vasárnapi Újság XXXVI. 1–10. sz.
- KOCSIS Gyula
2000 Öngazgatás, közigazgatás. In: Magyar néprajz VIII. Társadalom. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest, 585–597.
- KÓSA, László
1997 A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény) Szerk. Kövér György. 2. kötet. Budapest, 250–267.
- KÖHLE-HEZINGER, Christel
1978 Lokale Honoratioren. Zur Rolle von Pfarrer und Lehrer im Dorf. In: Dorfpolitik. Fachwissenschaftliche Analysen und didaktische Hilfen. Hg. von Hans Georg Wehling. Opladen, 54–64.
- LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude
1981 Le charivari: actes de la table ronde organisée à Paris (25–27 avril 1977) par l'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Párizs
- L. GÁL Éva
1988 Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766. Budapest

LIPP, Carola

- 1981 Die Chronik als Beitrag zur Gesellschaftsgeschichte des Dorfes. In: Nehren. Eine Dorfchronik der Spätaufklärung von F. A. Köhler. Hg. von Carola Lipp – Wolfgang Kaschuba – Eckart Frahm. Tübingen, 1981. 135–170. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen, Bd. 52)

MÁTÉ, Edith

- 1986 Zur Geschichte unserer Schulen. In: Wudigess/Budakeszi. Hg. von Franz Follath. Heidelberg, 76–77.

MÓZESSY Gergely

- 2000 A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben. In: „Akit szolgálatok egy árva hon volt...”. Szerk. Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 195–211.

RING, Gerhard Thomas

- 1986 Ein Rückblick auf 250 Jahre kirchliches Leben in Wudigeß/Budakeszi. In: Wudigess/Budakeszi. Hg. von Franz Follath. Heidelberg, 113–153.

SARNYAI Csaba Máté

- 1999 A radikális katolikus alsópapság követelései és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 57–81.

SIKLÓSI Gyula

- 2001a Budakeszi településtörténete 1700-ig. In: Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig. Szerk. Kőrösiné Merkl Hilda. Budakeszi, 51–96
- 2001b Budakeszi településtörténete 1700-tól. In: Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig. Szerk. Kőrösiné Merkl Hilda. Budakeszi, 97–221.

SEIDER, Ulrich

- 1996 Und ist ihme dargelichen worden. Die Kirche als Geldgeber der ländlichen Bevölkerung vom 17. bis zum 20. Jahrhundert, dargestellt am Beispiel der Pfarrei Gottsdorf im unteren bayrischen Wald. Passau (Passauer Studien zur Volkskunde Bd. 11.)

SZABAD György

- 1979 Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története 1848–1890. I. kötet. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 435–768.

SZATMÁRI Judit

- 2002 „Az álladalmi tiszt viselői kar kiegészítő része” – avagy lelkész és hatóság az 1850-es években. Ráday Gyűjtemény Évkönyve X. 163–174.

SZIGETI Jenő

- 2002 A dél-alföldi protestáns paraszteklézsiolák válsága a XIX. század végén. Néprajzi Látóhatár XI. 1–4. 199–207.

SZINNYEI József

- 1891 Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest

TIMON Ákos

1908 A párbér Magyarországon. (Második, bővített kiadás.) Budapest

TÖRÖK József – MÓZESSY Gergely

2002 Jubilaeum Dioecesis Alba-Regalensis. Budapest

ZAKAR Péter

2001 Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848–49-ben. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 53–62.